

ariduse □ □ □ □ lõnaraamat.

Piltidega, linnaplaanidega ja mitmewärwiliste
kaartidega kaunistatud.

Dr. med. Joh. Ottas'e, cand. jur. O. Rütli, cand. theol. A. Klasep'a, cand.
rer. com. H. Margens'i, cand. phil. Aawik'u, leitenant Willmann'i,
kooliõpetaja K. Masing'i, ajakirjaniku J. Ilwes'e, kirjaniku A. Kitz-
berg'i, stud. med. A. Koger'i, stud. rer. natur. M. Pill'i, rohuteadlase
A. Kuusk'i, stud. phys. A. Lukklep'a, stud. agr. J. Hünerson'i, muusika
kunstniku M. Saar'e, looma-arsti Joh. Kool'i kaasfegewusel toime-
tanud **J. Muide.**

7. wihk.

—
Hind 25 Kop.
—

Tartus.

P. Schmidt'i raamatukaupluse kirjastus.
1909.

Lühendused.

a. — aastal, aastast.	Lab. f. — Labina keeli, keelest.
Ar. f. — Arabia keeli, keelest.	m. — metert.
C. f. — Cesti keeli.	n. n. — nii nimetatud.
e. Ar. — enne Kristuse sündimist.	P.=A. — Põhja-Amerika.
Ebr. f. — Ebrea keeli, keelest.	p. Ar. — pärast Kristuse sündimist.
el. — elanikku, elanikuga.	Pr. f. — Prantsuse keeli, keelest.
gr. — grammi.	R. — Reaumur.
Gr. f. — Greeka keelest, keeli.	rtm. — ruutkilometert.
Hisp. f. — Hispania keeli, keelest.	rw. — ruutwersta.
Ingl. f. — Inglise keeli, keelest.	Sf. f. — Sassa keelest, keeli.
in. — inimest, inimesega.	Sm. f. — Soome keelest, keeli.
j. — jalga.	sub. — sündis, sündinud.
jne. — ja nii edasi.	f. o. — see on.
f. — keeli, keelest	jr. — juri, surmud.
frj. — kirjutas.	u. — umbes.
fgr. — kilogrammi.	w. — wersta.
fm. — kilometert.	wrdl. — sõrble.
fub. — kubermangus.	wt. — waata.
. — loe.	W. f. — Wene keeli, keelest.

Aasta-arwud isiku ristnimel taga tähendawad: esimene arw, isiku sündimise-aastat, teine arw, isiku suremise-aastat; näit. Achenwall, Gottfried (1719—72), f. o. Gottfried Achenwall sündis 1719 aastal ja juri 1772 aastal.

Wäljamaa riikide suuruse, jõgede pikkuse, mägede kõrguse jne. juures tarwitatakse metrimõõtuksid, niisamuti tähendatakse wäljamaa raskeuse-mõõdud — grammidega ja kilogrammidega.

- 1 meter = 3 jalga $\frac{37}{100}$ tolli.
- 1 kilometer = $468\frac{7}{10}$ jülda = $\frac{84}{100}$ wersta.
- 1 kilogramm = 2 naela 42 solotnikku $40\frac{88}{100}$ dooli.
- 1 gramm = $22\frac{565}{1000}$ dooli.

Eugene (1786—1889), Prantjuse lahutusleidlane.

Chic (Pr. l., l. šit), osavus; kõige parema moodu ja maitse järel.

Chicago (l. šitago), suur kaubalinn P.-Amerikas, Michigani järve ääres, Illinois'e riigis; 2,050,000 in.; hiiglamajad, suured seatapamajad, kus aastas pääle 6 milj. figa ära tapetakse; wiljakaupluse keskkoht.

Chica-punane, punane wärwiaine, mida L.-Amerikas kaswawa taim *Bignonia Chica* lehtedest saadakse; tarwitatakse siidi ja willa punaseks wärwimiseks.

Chieti (l. tjeti), Italia linn, Pescara jõe lähedal, u. 13 km. Adria merest eemal; 28,000 el.

Chiffre (l. šifr), salafiri.

Chile (l. tšile), wabariik L.-Amerikas, 776,122 rkm. suur, 3 $\frac{3}{4}$ milj. in. Piirid. Põhjas: Bolivia; lõunas: Waikne okean; idas: Argentina; läänes: Waikne okean. Mäed: Kordiljeerad. Inimeste pääselutoimetused on: põlluharimine, karjakasvatamine ja mäetöö. Päälinn: Santiago.

Chiliásmus (Gr. l.), õpetus Kris-tuse 1000 aastasest riigist maa pääl.

Chilisalpeter (salpetrihapu natron) saadakse Chile riigist, iseäranis Atacama ja Tarapaca maakondadest; tarwitatakse salpetri, salpetrihappe ja püstrohu walmistamiseks, ka kunstisõnnikut.

Chimborázo (l. tšimboráso), mäetipp L.-Amerikas, Ecuador'i wabariigis, 6,310 m. kõrge.

Chinin (l. hiniin), Hiina-puu koore

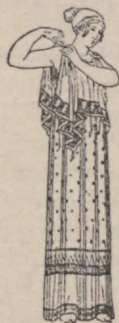
alkaloid. Tarwitatakse arstirohuks palawiku wastu

Chioggia (l. tšodšha), Italia sadamalinn, Benedigi maakonnas, Adria mere ääres; 31,500 el.

Chippewa (l. tšhippe-uee), Mississippi jõe pahem haru (P.-Amerikas, Wisconsin'i riigis); 400 km. pikk.

Chiromantia (Gr. l.) kunst käejoonest inimese tulewikku ette kuulutada.

Chirurgia (Gr. l., l. hirúrgia), haawa-arsti teadus.

Chiton

Chiton.

Chiton (Gr. l.), muinasgreeklaste färf.

Chiwa (l. hiiwa), Khaniriit Turkestanis. Amu-Darja jõe pahemal kaldal, Arali järve ääres; 57,800 rkm. suur; 800,000 el. Päälinn: Chiwa, kus u. 6000 el. — Ch. seisab Wene ülemwalitsuse all.

Chladni (l. hladni), Ernst Florens Friedrich (1756—1827), Saksa füüsikateadlane; teaduseliise tööle õpetuse (akustika) põhjendaja.

Chlamys.

Chlamys.

Chlamys (Gr. κ.), greeklaste pää-
liskub (mantel).

Chlodwig (l. Klodwig), frankide
kuningas, Merovingide soost, sünd.
465; hakkas pärast oma isa, Childe-
rich'i, surma (481) valitsema, võitis
P.=Gallia ära, laskis (496) end ristida,
sündis (500) Burgundi omale matju
maksma, võitis (507) lääne-gootlas-
telt Aquitania ja tegi (508) Pariisi
oma riigi pealinnaks. Suri 511
Pariisis.

Chłopiecki (l. Chlopitski), Józef
(1771—1854), Poola kindral, oli
1830 a. Poolamaa diktator.

Chlor (l. floor), algaine ehk ele-
ment; gaas, mis 2,45 korda raskem
kui õhk. Teda ei leita kunagi wa-
balt looduses, vaid enamasti ikka
teiste metallide, iseäranis natriumi
ühenduses. Temal on rohkeaske-
lane värv ja lämmostav lõhn;
mürgine.

Chloral (l. floraal), värvita wede-

lit, mis seeläbi sünnib, et chloril alko-
holi peale mõjuda lastakse. Beega
segatult saadakse temast chloral-
hydrati, mida erkude-rahusta-
maks rohuks tarvitatakse.

Chlorubi (l. floorubi), niiske,
walge pulber, millel chlori lõhn;
tarvitatakse chlori valmistamiseks,
riide=pleekimiseks ja puhastamiseks
püsilukatest (desinfektioniks).

Chlornatrium, keedusool.

Chloroform (l. flooroform), vär-
vita, magusa maitsega wedelik,
mida saadakse, kui alkohol läbi
chlorlubja aetakse (destilleeritakse).
Tema omakaal on 1,52. Teda
tarvitatakse uimastavaks rohuks
haavade lõikamise korral.

Chlorophyll (l. floorofill), leherohe-
line; värvivaine, mis taimedele rohelise
värva annab. C. on väga tähtis tai-
medele, sest et nendel üksi tema läbi wõi-
malik on õhust süsinikku omale toiduks
kätte saada. C-d leidub taimeraaktes
väikeste terakestena, mis iseiseisvalt
rakuruumis liiguvad. Piirituse abil
võib C-i rohelistest taimeosadest
välja leotada.

Choiseul (l. shoajöl), hertsog Etie-
enne François (1719—85),
Prantsuse riigimees, ajas jesuiitid
Prantsufemalt 1764 a. välja ja sai
selle läbi rahwa armastuse osaliseks.

Choland, wt. Kholand.

Chopin (l. shopäng), Frédéric François, helilooja
ja kuulus klaverimängija, sünd. 1809
Zelezowa-Wolas (Warsjawi linna

ligidal), fr. 1849 Pariisis, kus ta 1831 a. jaadit elas.

Chorasjan, (l. horasjan), Persia maakond, 322,118 rkm. juur, 850,000 in. Päälinn: Mesched. — Eh. on oma seisukoha poolt väga tähtjas, sest et see, kelle käes Eh. on, walitseb terve Irani üle. Eh.-i kutsutaksegi seepärast „Persia mõõgaks“.

Choreographia (Gr. k., l. choreo=grafia), tantsumuistumiste kirja teel ülestähendamine.

Chorentik (Gr. k.), tantsumuist.

Chorologia (Gr. k., l. chorologia), loomade ja taimede maadeteadus (geografia).

Chorometria (Gr. k., l. chorometria), maamõõtmise kunst.

Choron (l. chorong), Alexander (1772—1834), Prantsuse helilooja.

Chorjabad, küla Mosulis. Siin on wanaaegse Ninive linna varemed.

Chrestomatia (Gr. k., l. chrestomatia), lugemiseramat, kus mitmesuguste kirjanikkude töödest wälja walitud tükid sees leida.

Chretien de Troyes (l. kretiäng dötroa), Prantsuse luuletaja kehtajal, sünd. u. 1150 Freyes'es, fr. u. 1190. Kirj. rüütsiluuletusi.

Chrie, wt. hreia.

Christchurch (l. kreist-tshöörtsh), linn Uuel-Meremaal; 51,300 el.

Christensen (l. kristensen), Daani poliitikamees. Pidas rahwakoollõpetaja ametit, sai hiljem haridusministriks ja 1905 a. algusel pääministriks. Ujab parajusmeelselt poliitikat.

Christian, Daani kuningad, wt. Kristjan.

Christiania, Norramaa päälinn, wt. Kristiania.

Christianсанд, wt. Kristiansand.

Christianstad, wt. Kristianstad.

Christine, 1) Rootsi kuninganna, wt. Kristine. — 2) Marie Christine (1806—78) Hispania kuninganna, Neapeli kuninga Franz I. tütar, astus (1829) Hispania kuninga Ferdinand VII-ga abielusse, walitses (1833—40) Hispanias omia tütre Isabella II. asemel; aeti (1854) maalt wälja, läks aga pärastpoole Hispaniasse jälle tagasi. Suri 1878 Havres.

Chrom (Gr. k. hroma, wärv) metall, mida puhtalt looduses ei leita. Eh.-ühendused on kõik ilusa wärwilised; neid tarwitatakse seepärast tööstuses wärwiaineks.

Chromatiline (Gr. k.), poolhelides ülewalt alla ehk alt ülesse minew heliredel.

Chromkollane, kollane maaleri-wärv, mida chromhapu kali ja tinahuhtru-sulatisega segust saadakse.

Chromolithografia, (Gr. k.) mitme-wärwine kivitruk.

Chromotypografia, wärwitrük.

Chromotid ehk chromoheline, roheline pulber, tarwitatakse wärwiaineks; on tulekindel ja ei ole mitte mürgine.

Chronologia, (Gr. k.), ajateadus.

Chronometer (Gr. k. „ajamõõtja“), väga õigesu käiwad kellad. Neid tarwitatakse teaduselisteks otstarbeteks.

Chronos (Gr. t.), aeg.

Chrysanthemum inodorum, wt. kanakill; *C. leucanthemum*, wt. walge kanakill; *C. segetum*, kuldne õis; *C. vulgare*, wt. reinwarš.

Chrysanthemum Leuc.

Chrysanthemum inodorum.

Chrysoberyll, roheline, klaasi-sarnase läitega kalliskivi; saadakse Brasiiliast ja Ceyloni saarelt.

Chrysolith ehk oliiviu, läbipaistev, roheline (nagu oliivi mari), basaltikiwi sees leiduv kalliskivi; saadakse Egiptusest ja Brasiiliast.

Chrysopras ehk heliotrop, roheline, weripunaste täppidega kaledon (mineral).

Chrysoirin, wase ja tšingi segu. C-l on kulla sarnane nagu ja hiilguš, mispärast teda siis ehteasjade walamiseks tarwitatakse.

Chrysostomos („kuldjuu“), Johannes (347—407), kiriku-isa; laskis end 370 ristida; waliti (397) Konstantinopoli patriarhiks.

Churchill (l. tšhörtšhill), Winston, Inglise poliitikamees (sünd. 1874. a.), lord Randolph Ch. poeg, kes wanameelses ministeriumis rahaminister oli olnud, aga mõtete lahumineku pärast ameti maha pannud,

siis wanameelsete salgufest juhatanud ja iseäranis agarasti sotsialiseid parandusi oli nõudnud. Winston Ch. õppis wäetoolides, oli leitnant, teenis Hispania sõjawäes Ruba mäsju ajal, siis Inglise sõjawäes Londonis ja L.-Afrikas. Ühtlasi jaatis ta sõjast ajalehtedele kirjeldusi. Buurid mõtsiwad ta wangi ja wiisiwad Pretoriaasse, aga tema põgenes. 1900 a. waliti ta Inglise alamkoja liikmeks. Ta hoidis esiti wanameelsete poole, lõi neist aga lahtu, kui nad kaitsetollisid nõudma hakkasiwad, ja läks ära wabameelsete poole. Asquithi ministeriumis sai ta 1908. a. kaubanduseministri koha. Tema on ettewõtlik mees ja ühtlasi hää kõneleja.

Cicero (l. tšitsero), Marcus Tullius, Roma õpetlane, riigija kõnemees, sünd. 106 e. Kr. Konfulina ajas ta Catilina salamäsjunurja. Kõige suurema kuulsuse on ta kõnemeheks saanud. Tema kõnedest peetakse need kõige paremateks, mis ta Catilina, Verres'e ja Antonius'e wastu ning Murena, Archia ja Milon'i poolt pidas. Antonius'e nõudel tapeti ta 43 e. Kr. ära.

Cicero, üks tõug trükitähtesid. Näit. a b c. Reid kutjutate seepärast C-ks, et kuulsa Roma kõnemehe Cicero kirjad kõige esiti (1467) nendega trükiti.

Cicerone (It. t., l. tšitseroone), mõõraсте juhataja, iseäranis Roma linnas.

Cicuta virosa, wt. mürk.

Cid, Ruy Diaz de Bivar (1050—1099), Hispania rahwa-kangelane, wõitles esiteks maurlaste vastu, pärastpoole aga wahetamisi fõrd kristlaste, fõrd maurlaste vastu. — Kõige wanem laul, kus C. kangelase töödest kõneldatakse, tekkis 12. aastajaja kestel.

Cider, õunawiin.

Ci devant (Pr. f., l. sii dwang), endine (ametnik jne.). — Cidevants, Prantsuse revolutsiooni ajal nimetus endistele aadeli-seisuse liikmetele

Ciēnfuegos, (l. dsienfuegos), linn Ruba saarel; 35,000 el.

Gimbrid, Germani tõugu rahwas, wõitfivad mitu korda romlasi, ühendafivad end wiimats teutonidega. A. 110 e. Kr. häwitas Marius nad lahingus Bercellä juures ära.

Cinchona, Hiina-puu, cinchonaceae sugukonnast, kasvab Perus, Jawas, Kolumbias. Puu koores leidub n. n. chinini, mida arstirohuts palawiku vastu tarwitatakse.

Cinchonin, Hiina-puu koore alkaloid, leitakse ühes chininiga. Tarwitatakse arstirohuts.

Cincinnati (l. sinfinäti), linn P.-Amerika Ohio riigis, Ohio jõe paremal kaldal; 330,000 el., ülikool, tähttorn jne.

Cincinnatus, Lucius Quinctius, oli romlaste diktator 458 ja 439 e. Kr. Wana jutu järele olla teda adra tagant diktatoriks kutsutud.

Cinna, Lucius Cornelius, Roma ülimus; waliti 87 e. Kr. konsuliks; oli Marius'e poolehoidja.

Neti, kui Sulla seadlusi rahwa erakonna abil ümber liikata tahtis, Roma linnast ära. C. ühendas end nüüd Marius'ega ja sundis sõjawäe abil Roma linna alla andma. Las kis 86 e. Kr. end ühes Marius'ega konsuliks walida. Sulla poolehoidjaid kiusati nüüd hirmsal wiisil taga. Kui ta kuulda sai, et Sulla Asiast tagasi tuleb, tahtis ta sõjawäega temale Greeksmaale vastu minna, kuid tema sõjamehed tapfivad (84 e. Kr.) ta Anconas ära.

Cinnamomum, taim laurineae sugukonnast, kasvab Ida-Indias. — C. ceylanicum, kaneelipuu, kasvab Ceiloni saarel, Ida-Indias, Jawa, Sumatra, Malakka jne. saartel, Brasiilias jne. Puu koorest jaadakse kaneeli.

Cinnamomum ceylanicum.

Cinnanomum.

Cinq-Mars (l. jänt maars) Henri Coiffier de Ruzé, Prantsuse kuningas Ludwig XIII. armu-osaline, sünd. 1620. Tema katjus ühes Orleani hertsogi Gaston'iga kuulsat Prantsuse riigimeest Richelieu'd (l. riishelejööb) kukutada ja ära tappa. Nende ettevõtte ei õnnistunud, ja C. hukati (1642) ära.

Circa (lad. f.), umbes.

Circaea alpina, wt. nõiakõld.

Circe (Gr. f. „Kirk“), 1) Roma muinasüsu järel ilus nõia=naine, kes Aia jaarel elas ja inimesi elajateks nõidus; 2) (piltlikult) ilus furitahtsine naine.

Circus, (Lad. f.), wt. tsirkus.

Cirkel (Lad. f. circulus), wt. tsirkel.

Cirkulation (Lad. f., l. tsirkulatsioon), ringkäik (näit. were jne.)

Cirkular (G. f. tsirkulaar), ringtiri.

Cirsium acaule, wt. warretakaruohtas. *C. lanceolatum*, wt. aiawarwas; *c. olenaceum*, jänesepajas; *c. palustre*, soo-karuohtas.

Cirta, wanal ajal Numidia päälinn. Nüüd Konstantine.

Cis (Lad. f., l. tšis), siinpool=olew. Selle jõna wastand on trans, mis „säälpool=olewat“ tähendab.

Cisalpiine, Alpi mägestikust siinpool=olew. — G. wabariik, riik, mille Napoleon I. Ülem=Italiasse 1797 a. ajutas. Riigi päälinnaks oli Milano ehk Mailand. A. 1802. anti talle Italia wabariik nimeks.

Cisleithania (l. tšisleitania), siinpool (Wieni linnast arvatud) Leitha jõge olewad Austria=Ungari maa-konnad.

Cispadaniine, siinpool Po-jõge olew.—G. wabariik, Ülem=Italia riik, mille kindral Bonaparte 1796 a. ajutas; ühendati 1797 a. Cisalpiine wabariigiga.

Cistercienslased (l. tšistertsienslased), munga ordo, mille Benediktinunk Robert Cisteaur'sse, Prantsusemaale, Dijoni lähedale (1098) ajutas.

Citadelle (l. tšitadelle), kaitse linna olew kindlus, millel uue aja sõjas enam palju wäärtust ei ole.

Cité (Pr. f.), linn.

Cito (Lad. f.), ruttu, nobedasti.

Citoyen (Pr. f., l. fšitoajäng), kodanik.

Citrus auranticum, wt. apelsinipu. *C. medica*, wt. tsitronipu. *C. vulgaris*, wt. pomerantsipu. *C. limonium*, wt. tsitronipu.

City (Ingl. f., l. fšitti), Inglise maa linn, kus on ehk kusenne on olnud piiskopi elukoht. — London c., Londoni linna kõige wanem osa.

Ciudad (Hispa. f., l. dšiuudad), linn.

Civil-list (l. tšiwil list), wärssti-koja aastaraha. Sõna on Inglise maalt pärit ja tähendas eiotja kodanlist eelarwet, mis kuningas walitsuse all seisis, kuna sest maa- ja merewäe eelarwe lahutatud oli ja parlamendi walitsuse all seisis. Pärast anti terwe eelarwe parlamendi walitsuse alla ja c.-its jäi ainult see osa, mis riigipää, tema perekonna ja koja hääks läheb. Selle eelarwe osa juuruse määrab nüüd parlament mõnel maal mõneks aastaks, mõnel wärssti eluajaks, mõnel kuni uue kokuleppimiseni ära. C.-i juurde tulewad mõnel pool weel isekralised aastarahad (apanage'd) täisealiste walitsejate soo liikmete tarwis, teisel ei ole neid olemas.—Civil-listi juurus ühes apanagedega, kus neid olemas, on Austria=Ungaris ligi 9 milj. rubla, Preisimaal üle 7 milj. rubla, Italias umbes 6 milj. rubla, Inglisemaal üle 5½ milj. r.,

Jaapanis üle 3 milj. r., Daanimaal, Greekamaal ja paljude teistes väikeses riikides poole miljoni rubla ümber. Raskest koormaks on c. ijeäranis väikestes Saksa riikides. Kuna teda suurririkides ainult 20 kop. ümber inimese päale tuleb, teeb ta Saksa würstiriikides rubla ja mõnel pool isegi 3 rubla elaniku päält välja. Kolme miljonilisele Schveizi rahwale maksab ta presidendi ülewaltpidamine ainult 3500 r. aastas, 400 tuhandalisele Saksa-Weimari rahwale ta suurihertsogi ülewaltpidamine aga ligi $\frac{1}{2}$ miljoni rubla, ja 85 tuhandelisele Schwarzburg-Sondershauseni rahwale ta würsti pidamine ligi $\frac{1}{4}$ milj. rubla. Waldecki würst, kes 60 tuhat inimest walitseb, saab aastas niisamuti 100 tuhat rubla, kui Põhja-Amerika Ühisriikide president, kes 85 miljoni inimese walitseja on.

Civilisation (l. tsiwilisations, Lad. f. sõnast civilis, kodanlik), nii sugune inimeste seltskonna edenemise järg, kus ta metifikusest kaugemale, korraldatud kodanlasele kooselamisele on jõudnud.

Civita Vecchia (l. tsiwitta wekkia), Italia linn Tyrrheni mere ääres; 17,600 el.; jupelustõht, sadam jne.

Cladel, Leon (1835—92), Prantsuse romani-kirjanik.

Cladonia rangiferina, põdrasammal, millest põhjapõdrad end toidavad.

Clairet (Pr. f., l. klaree), walfjaspunane Prantsuse marjawiin ehk wein.

Clairvoyance (Pr. f., l. kläärwoojangs), wt. somnambulismus.

Clan (Kelti f., l. klän), dieti perekond, Schotimaal suguharu. Ei liikmed armastasiwad oma wane mat nagu lapsed oma isa ja teeniswad teda ustawalt nagu laenulised ehk wasallid oma isandat. Kõik ei ole sest wahekorraft enam palju järele jäänud.

Clapperton (l. kläpprtin), Hugh (1788—1827), Inglise Afrika-reisija, käis 1817 Bornu's ja Tadjärwe ääres; uuris 1820 Nigeri jõe jooksu.

Claque (Pr. f., l. klaff), jalk inimesi, kes raha eest teatris käsa plafjutawad, iseäranis Pariisis.

Clarendon (l. klärrend'n), George William, (1800—1870), Inglise riigimees. Oli 1853—1858, 1865—1866 ja 1868—1870 wälismiste asjade minister ja 1856 Inglisemaa esimene saadik Pariisi kongressil. Tema politika oli Napoleoni jäbraline.

Claude Lorrain (l. klood lorräng), pärisnimega Claude Gellée, Prantsuse kunstnik, sünd. u. 1600, Mirecourt'i ligikal, s. 1682 Romas. Kuulus iseäranis paleuseliste maastikude maalimise pärast.

Claudius, 1) Tib. Cäsar Nero Germanicus, Roma keiser 41—44 2) C. II, Roma keiser 268—270 wõitis gootlased Mössimaal.

Claudius, Matthias (1743—1815), Saksa kirjanik; andis ajakirja

„Wandsbecker Bote“ wälja. Tema luuletatud lauludest on mitmed Saksa rahwalauluks saanud.

Clausius, Rudolf Julius Emanuel (1822—88), Saksa füüsikateadlane, oli professoriks Zürichis Würzburg'is ja Bonnisis. Tema on üks soojuse=teoria põhjendajatest.

Claviceps purpurea, wt. ruffi tungal=tera.

Clay (L. Klee), **Henry** (1777—1852), Amerika riigimees; oli mitu korda senator; whigi erakonna juhataja. Tema eesvõttel tehti n. n. Missouri kompromiss, mille järel orjasid Amerikas ainult kuni 36 põhja laius=graadini pidada võidi.

Clearingshouse (L. Kääringshaus), raha=asutus, kus ühtitud pangapidajad (bankirid) ja pangad lõpuarveid üksteise vahel õiendavad. Ari=ajajad ei maksa siin mitte üksteisele puhast raha, vaid nad lasewad nõutawad summad clearingshouse'e raamatusse kirjutada. Kui kellegil nüüd teiselt wastunõudmist on, siis arwatase summad üksteise arwest maha ja ainult ülejäädaw summa maksetase puhtas rahas wälja. — Estimene c. tõusis Inglismaal 1774 a. elusse, nüüd on neid pea kõigis juuremates kaubalinnades Lääne=Europas ja Amerikas olemas.

Clémenceau (L. Klemanssoo), **Georges**, Prantsuse ajakirjanik ja poliitikamees; sünd. 1841 a. Vendée departemangus. Elas selle järel, kui ta arstiteaduse doktori eksami ära oli teinud, mõne aasta kooliõpetajana

ja kirjanikuna Amerikas. Pööris 1870 a. sõja ajal Prantsusemaale tagasi, kus ta otsekohe ühe Pariisi linnajao wanemaks nimetati. Tema näitas, et ta hää wabariiklane, agar isamaalane ja rahwasõber oli. Pariisi piiramise ajal, kus Montmartre linnajagu tema all seisis, hoolitses ta moonatagawara ja rahwa sõjariistu panemise eest suure agarusega. Radikalised parislasjed oliwad ta'ga wäga rahul ja walisiwad ta 1871 a. weebuarikuul rahwuskoogu liikmeks. Kui Paris kuu aja pärast walitsusele wastu hakkas, püüdis C. mõlemaid pooli lepitada, ilma et sest palju wälja oleks tulnud. Juulikuul waliti ta Pariisi linnawolinikuks. Sellena istus ta kogu pahemal äärel ja kaitses linna autonomia mõtet. 1875 sai ta wolikogu presidendiks, ja 1876 kolmanda wabariigi saadikutekoogu liikmeks. Säär pidas ta selle hääks hiilgawa kõne, et kommuune meestele amnestia antaks. Pärast wõitles ta Ferry ajumaa=politika wastu ja kukutas oma kõnedega, mis täis pilkamist (ironiat), hiilgawaid mõtteid ja sõowat tuld oliwad, ühe ministeriumi teise järel. 1893 a. walimistel kukkus ta läbi, mis järel ta mõne aasta wirt ajakirjanik oli. Sel ajal ilmus ta julest hull mõtteawaldusi, mis kõigil pool tähelepaneni aratasiwad. Dreyfusi'i protsessi ajal oli tema ajaleht „Aurore“ üks agaramateist õigluse nõudjatest. 1903a. waliti ta senatoriks. 1906 a. algusel sai ta Sarrieni ministeriumis

fijemiste asjade ministriks ja selle-
sama aasta oktoabri-kuul pääminis-
triks. Sellena ei ole ta lootusi, mis
pahema ääre mehed ta pääle pan-
nud oliwad, täitnud; ühendatud
sotsialistid ei ole temaga sugugi
mitte rahul.

Clemens, *Samuel Lang-*
borne, Amerika naljakirjanik,
wt. *Twaine*, *Mark*.

Clercius, (Lad. k.), waimulik mees.

Clerk (Ingl. k., Lad. k. sõnast
„clerikus“ waimulik), ametnik, kir-
jutaja, poesell.

Clermont-Fernand (l. klärmong
ferrang), Prantsuse linn Puy-de-Dôme
maakonnas (departemendis); 54,000
el. Siin peeti 1095 a. kiriku koos-
olekut, kus otjustati Palestinamaale
ristijõtta minna.

Cleveland (l. klišwland), *Gro-*
ver, (1837—1908) oli 1885—1889
ja 1893—1897 ühisriikide president.
Tema oli demokraatlise erakonna wa-
nameelse tiirwa mees.

Cleveland (l. klišwland), sadama
linn P.-Amerikas, Ohio riigis, Erie-
järwe ääres; 382,500 el.

Cliché (Pr. k., l. klišhé), puu-
sisse lõigatud või kange rohitudega
metalli sisse põletatud pilt, millega
siis trükipiltijid walmistatakse.

Clive (l. klaiw), *Robert*, Ing-
glise wõimu põhjendaja Ida-Indias;
ind. 1725 a. õiguseteadlase pojana
Shropshire's (Inglisemaal); teenis
esiteks Ida-India kaubakompanis
kirjutajana, hakkas pärastpoole sõja-
meheks; wõitis (1757) Bengali

würsti, Suradscha-Daula, Plassey
juures, mispärast teda Plassey pa-
runiks tõsteti; oli 1765—67 Briti
India kuberner ja sõjawägede ju-
hataja. Kui ta Inglisemaal (1767)
tagasi tuli, süüdistati teda parla-
mentis wõimupiiridest üleastumise
ja mõne muu ülesõhtuse teo pärast.
Ta wõitis oma kohtuprotsessi par-
lamendis hülgawalt, kuid see alan-
duse-tunne, et tema, kes Indias ku-
ningate, würstide ja miljonite ala-
mate walitseja oli olnud, nüüd par-
lamendi ees wastust peab andma,
tegi ta meele wäga mõrudaks, ja ta
tegi ise oma elule püstolikuuliga
otja pääle (1774 a.).

Clown (Ingl. k., l. klaun), wei-
derdaja; tsirkuse tola.

Clugny, *Cluny* (l. klüüni), Prant-
suse linn Grosne jõe ääres; keff-
ajal oli siin kuulus ja rikas klooster.

Clyde (l. klaid), jõgi Lõuna-
Schotimaal; 110 km. pikk; jookseb
Jiri merde. Ta on Forth'i jõega
Clyde-kanali (ehk Glasgowi-kanali)
kaudu ühenduses.

Cnicus acaule, wt. karu-ohakas;
c. lanceolatum, aiawarwas;
a. oleraceum, wt. jänese kapsas;
a. palustre, wt. soo karu-ohakas.

Coanza (Quanza), jõgi Lääne-Afri-
kas, jookseb Atlandi merde; 950 km.
pikk.

Cobden, *Richard*, (1804—
1865), Inglise poliitikamees. Wõitles
wäga suure agarusega wilja-tollide
wastu. Kui wabakauplejad wõitisi-

wad, siis tegi ta veel tööd hääle-
õiguse laiendamise hääks.

Cochery (l. koshrii), Georges
Charles Paul (snd. 1855),
parajusmeelne Prantsuse politika-
mees ja rahaasjade tundja; 1896—
98 parajusmeelses Meline ministe-
riumis rahaminister.

Cobra de Capello, prilli-madu,
elutseb Indias.

Cocos, wt. kookus=palmipuu.

Cocos nucifera.

Cocos.

Code (Pr. l., l. food), seaduse-
raamat. Pääle muu kannavad seda
nime Prantsuse 5 seaduseraamatut,
mis Napoleoni I. ajal on tehtud
(Code Napoléon). 18. aastajaja
lõpuni tarvitati Võuna-Prantsuse-
maal Rooma õigust, Põhja-Prant-
susemaal aga enamasti kombeõigust,
ühitseid seadusi ei olnud olemas.
Nende tarvidust tunti elawalt ja
konsulite walitus lastis maa täht-
samad õiguseteadlased otsekohe ühist
era-seaduseraamatut walmistama ha-
kata. See „Code civil“ (l. food
siiviiil), kodanline seaduseraamat pandi
jelle järel, kui teda kolm korda oli
parandatud, 1804 maksma. Hiljem
wõtsiwad ta ka mitu muud maad

(nende hulgas ka Poolamaa), osalt
funnitult, osa wabatahtlikult wastu.
Gra-seadusele järgnesiwad 1806—1810
kodanlike kohtupidamise kord, kau-
banduseseadus, kaelaõhtu pidamise
kord ja karistuseseadus.

Code (Lad. l.) wana käsikiri;
seaduseraamat: C. Justinianus, Jus-
tianuse seaduseraamat; C. Theodo-
sianus, T. seaduseraamat; c. diplo-
maticus, riigi asjapaberite kogu; c.
argentinus, Uppjala ülikoolis olem
Ufila Gooti keelne Piibli tõlge, mille
firi hõbewärwiliste tähtedega on.

Coelibat (Lad. l., l. tsõlibaat),
wallaline elu, iseäranis katoliku wai-
mulikkudel. Ristikogudustes walitseb
juba algusest saadik arwamine, et
„wallaline põlw“ abielust püham on.
Minult üks kord elus lubati esimestel
aastajadadel pärast Kristust naist
wõtta wõi mehele minna, teine abielu
tunnistati patuks. Waimulikkudele
hakati juba wara „askeejet“ soowitama,
kuni 1075 a. nende abielud paarwsti
poolt täiesti ära keeldi. Greeka kirikus
jõi aga esimeste aastajadade wiis
maksma. Sääli wõiwad alamaid
waimulikuid naesega edasi elada,
kelle nad enne ametisse panemist on
wõtnud, peawad aga jelle furma
järel üksikuteks jääma. Piiskopid
peawad ilma naeseta olema. —
Loomuwastase abielu keelu kaotamist
on jagedasti wäga elawalt nõutud,
ilma et sest jeni midagi wälja oleks
tulnud.

Cogito ergo sum (Lad. l.),
mina mõtlen, seega olen ma;

pää = põhjuslause Prantsuse mõtte-
targa Cartesius'e õpetuses.

Cognac (l. konnjak), Prantsuse
linn Charente jõe ääres; kuulus oma
nappi poolest.

Coimbra (l. kuingbra), Portugali
linn Beira maakonnas, Mondego jõe
paremal kaldal. Siin on Portugali
ainus ülikool, mis 1288 a. asutatud.

Cola acuminata B. Br., puu
sterculiaceae sugukonnast, kasvab
Guineas kuni 40 jalga kõrgeks.
Temaist saadakse n. n. gura= ehk gola=
pähklaid, milles kuni 2 protsenti
kaffeini on. Vääne-Afrika neegrid nä-
rivad neid. Gola-pähklad juurenda-
wad ja korraldavad söögi-iju, pele-
tavad une eemale ja aitavad Afrika
kahjulikkudele kliima-mõjudele kerge-
mini vastu panna.

Colbert (l. kolbäär), Jean
Baptiste (1619—1683), Prant-
suse rahaminister; korraldas riigi-
fiskuseid; edendas kaitsetollide
abil tööstust ja kaubandust; ehitas
Languedoc'i kanali, elustas lae-
wandust; asutas 1663 a. „Aca-
demia de inscriptions“, 1666 a.
„teaduse akademia“ ja 1667a. „ehitus-
teaduse akademia“ ning seadis „maali-
miskunsti akademia“ paremale kor-
rale. C.-i riigi-rahvaasjade korraldus
leidis küll järeletegijaid, aga ka palju
laitjaid. Alaliste maksude-juurenda-
mise läbi pahandas ta rahvast.

Goldcream (l. kooldkriim, „külm
piima koor“), vahast, mandliõlist,
glitserinist, roosi=weest jne. kofu=

pandud salw; tarvitatakse arstiro-
huts lõhkenud ihunaha vastu.

Coleridge (l. koolridž), Samuel
Taylor (1772—1835), Inglise
luuletaja. Kirj. „Christabel“, „The
ancient mariner“ (wana meremees),
luuletusi ja näitemängusid.

Colligny (l. kolinji), krahv Gas-
pard de Chatillon (1517—
1572), Prantsuse admiral; nimetati
Heinrich II. ajal jalaväe kindral=
oberstiks ja admiraliks, kaitses (1557)
waprasti Saint-Quentin'i, mis siiski
vaenlase kätte langes. Pärast Hein-
rich II. surma läks ta avalikult
Calvini usku ja hakkas hugenottide
päämeheks, mõitis kuninga sõjaväed
Saint-Denis'e juures 1567, Jarnac'i
juures 1569 ja Arnay de Duc'i
juures 1570. Sai Pariisi werepul-
made ajal Pärtli päewa ööl (24. aug.)
1572 surma.

Collège, avalikud õpeasutused
Prantsusemaal ja Belgias. Reis
walmistatakse õpilasi ülikoolidesse
ja akademiadesse, nagu meil keis-
koolides. Ingliseemaal nimetatakse
college'deks ka ülikooli ja kõr-
gemate erikoolide wäärilisi õpeasutusi.

Collins, William Wilkie
(1824—1889), Inglise kirjanik. Kirj.
kõmujuttusid. Tema juttudest on mõ-
ned ka Eesti keelde tõlgitud.

Colloidium, wt. kolloodium.

Colloquium (lad. k., l. kollokwium),
läbirääkimine; eksam.

Collot d' Herbois (l. kolloo der-
boa), Jean Marie (1750—96),
Prantsuse mäsjumees ehk rewolut=

tionäär; oli näitleja; laskis Lyon'i linnas, kuhu Roberpierre ta saatis, palju inimesi maha tappa, aitas Robespierri kukutada; viidi wangina Cayennesse.

Colmar, linn Elsassis (Sakamaal); 40,000 el.

Cologne, (l. kolonj), Kölni linna Prantšuse keelne nimi; eau de C., Kölnis valmistatud lõhnavesi.

Columbo, 1) Tseiloni saare päälinn; 160,000 el. 2) Colombo, wt. Kolumbus.

Colorado, riik P.-Amerika Ühisriikides, 269,154 rkm. suur, 540,000 in. Päälinn: Denver.

Colorado, 1) jõgi Texas'i's, 1350 km. pikk, jookseb Meksiko lahte; 2) jõgi P.-Amerikas, tuleb Kalju-mägestikust, jookseb Kalifornia lahte; 1700 km. pikk.

Colorado putukas, (Chryromela decemlineata), kartuli-putukas; teeb juurt kahju kartuliväljadele.

Colt (l. koolt), Samuel (1814—62), P.-Amerika wabrikant; revolveri ülesleidja.

Columbia (l. kolömbjä) 1) n. n. Ühisriikide lepingu-maakond; 180 rkm. suur; 300,000 in. Päälinn: Washington. 2) jõgi P.-Amerikas, tuleb Kalju-mägestikust, jookseb Atlantide merde; 2000 km. pikk.

Columbus (l. kolömbös), Ohio riigi (P.-Amerikas) päälinn; 126,000 elanikku.

Columella, Lucius Junius Moderatus, wanaaja kõige tähtsam põlluteaduse kirjanik; oli Ga-

des'ist (Cadij'ist) pärit; elas 1. aastajal p.Kr.—Kirj. „Dere rustica“ jne.

Combes (l. komb), Emile, Prantšuse poliitikamees. sünd. 1835 Tarni departemangus Döuna-Prantšusemaal waeste inimeste lapsena. Käis waimulikkude koolis, õppis mõtte- ja siis arstiteadust. Sai Pons'is, kus ta arstiks oli, 1875 a. linnapääks. Waliti 1879 a. departemangu nõukogu liikmeks ja 1885 a. senatoriks. Astus radikalsete hulka. Oli 1895 ja 1896 Bourgeois'a ministriumis hariduse ministriks, ja Waldeck-Rousseau ajal senati jeltiõiguse komisjoni presidendiks. Kui Waldeck 1902. a. kewadel lahkus, astus C. walitsuse etteotsja ja algas radikalsete ja sotsialistide toetusel kiriklaste wastu ülielamat mõitlust. Ta pani juurema osa waimulikka ühijusi kinni, wabastas rahwakooli waimulikkude mõju alt ja walmistas riigi ja kiriku lahutust ette. Lahutuse enese paniwad ta järeltulijad maksma, C. pidi 1905. a. algusel parempoolsete wihasse pääleläämiste pärast lahkuma, selle järel kui ta radikalset poliitikat suure otsekoheuse, kindluse ja wiisadusega, pahempoolsete erakondade blokiga järjeft kokku leppides, üle 2½ aasta oli ajanud.

Comenius, J o h a n n A m o s, uuema kaswatuseteaduse isa, sünd. 1592 Määrimaal, fr. 1671 Amsterdams; oli 1618—24 Määri wennaastekoguduse õpetaja Sulneck'is, pidi aga 1628 jäält wälja rändama ja leidis lahket wastuwõtmiist Sissas (Boola-

maal), kus säälse gümnaasiumi-kooli juhatus tema kätte anti. — 1632 nime-
tati ta Määri wennaste koguduste
piiskopiks. — C. kaswatus-teaduse-
lised kirjad tegiwad ta pea kuulsaks,
ja teda kutsuti ühest maast teisesse
kooliolusid parandama. Nii käis ta
Inglisemaal ja Rootsimaal. — C.
nõudis oma kaswatus-teaduselistes
kirjades juba jela ajal üleüldist rahwa
haridust, tehnikka harjutusi ja
emakeeli õpetust. Tema tähtsam
kirjatöö on: „Orbis pictus“.

Comme il faut (Pr. f., I. kummil-
foo), nagu jee olema peab; eeskujuline.

Commerce (Pr. f., I. kommärs),
kaubandus.

Commis (Pr. f., I. kummii), kau-
basell, c. voyageur (I. woaja-
shöör), kauba-reisija.

Commodus, Lucius Aelius
Aurelius, Roma keiser 180—192.

Commoner, Inglisemaal igaüks,
kes ülemkoja, s. o. kõrge aadeli liige
eht peer (I. piir) ei ole.

Commons, House of, alamkoda
(Inglisemaal).

Common wealth of Australia
(I. kumm'n welt of Austraallee), Austra-
lia ühisriigid.

Communard (Pr. f., I. kummü-
naar), Pariisi kommune mäsjust (jõ-
jast) osawõtja 1871 a.

Commune, (Pr. f., I. kummüün),
Et. f. Kommune (I. kommuune), ko-
gufond, wt. ka „Pariisi kommune“.

Como, järv ja linn Ülem-Italias.

Comte (Pr. f., I. kongt), krahw.

Comtesse (I. kongtess), krahwi
abikaasa; krahwi tütar.

Comte (I. kongt), Jsidore Au-
gust Marie François Xa-
vier (1798—1857), Prantsuse mõtte-
tart, n. n. positivismuse
põhjendaja. Tema tähtsam kirjatöö
on „Cours de philosophie positive“,
6 köidet.

Conbrío (It.f.), tulijelt (muusikas).

Concordia (Lat. f.), ükimeel.

Condé (I. kongdee), Prantsuse
tuninga-juguwõja „Bourbonide“ kõr-
waline haru, kelle põhjendaja:

1) Ludwig I., Navarra tuninga
Antoni wend oli. Ta sündis 1530,
oli hugenottide juhataja kolmes sõjas,
nimelt 1562, 1567 ja 1569, langes
Jarnac'i juures wangi ja lasti püüga
maha 1569 a. 2) Ludwig II.,
„suur Condé“ (1621—86), wõitis
hispanlased Rocroi juures 1643; läts
pääministri Mazarini wastasena his-
panlaste poole, mispärast Pariisi pa-
lament ta jurma mõistis. 1659. jai
ta armu, ja 1668 a. jaadik wõitles ta
sõjaülemana jälle prantslaste poolt.
3) Ludwig Joseph (1736—
1818), wõitles Prantsuse wäljarän-
dajate sõjawäega Prantsuse waba-
riigi sõjawägede wastu, astus (1797)
Wene sõjawäe teenistusesse ja läts
ühes tuninga Ludwig XVIII-ga Pa-
riisi jälle tagasi.

Condillac (I. kondijak), Etienne
Bonnet de Mably (1715—80),
Prantsuse mõttetart; n. n. sensuaalis-
muse põhjendaja.

Condorcet (l. kongdorsee), Jean Antoine Nicolas Caritet, Prantsuse. mõttetark, sünd. 1743; mõttis „Encyclopedie“ toimetamist oja; waliti (1792) seaduse-andwa-kogu presidendiks; põgenes pärast girondistide langemist Pariisist ära, mõeti aga Elamariis finni ja tegi (1794) arwatavasti ise oma elule wangi-kojas otja.

Condottieri, Italia palga-sõjameeste päälitid kehtajal.

Confédération Générale du Travail (l. kongfederatsioon iheneraal dü trawai), üleüldine töö kongfederatsioon, tööliste ametiühisuste kehtajutus Prantsufemaal, asutatud 1895. Tema liikmeteks on ametiühisuste föderatsioonid (ühendused) ja tööhõrjed. Nende kaudu seisab temaga enam kui pool kõigist Prantsuse ametiühisuste liikmetest ühenduses. Tema wiimane eesmärk on praeguse sotsiaalse korra kufutamine ja wõimu tööliste kätte wõtmine. Parlamenditööst ei looda tema midagi, waid ainult „otsekohe-
sest tegewusest“ ja iseäranis üleüldisest streigist. Selle wastu walmistab ta, sest sellega tahab ta kord töölistele wõitu muretseda. Tööliste elujärje esialgseks parandamiseks soovib ta kohalikka streikisid. Et sotsialdemokratia kodanlikes parlamendis tööd teeb, siis ei wõi ta temaga sõbrustada. Tema põhjuskirja on üles pandud, et ta wäljaspool poliitilisi koolisid peab seisma.

Confer (ühendatud cf. ehk cfr.) sõrdle.

Confucius (l. konfutsius), wt. Kong-fu-tse.

Congreve (l. kongriiw), 1) William (1670—1729), Inglise näitekirjanik. 2) Sir William (1772—1828) Inglise sõjainsener. 3) Richard (1818—99), Inglise mõttetark. Kirj. „Catechism of positive religion“, „The Roman Empire of the West“ jne.

Conium maculatum, L., wt. surmapuik.

Connaught (l. konnaot), Iiri maakond; 17,773 rfm. fuur, 650,000 el. Päälinn: Galway.

Connecticut (l. konnektiföt), riik P.-Amerika ühisriikides; 12,825 rfm. fuur, 908,420 in. Päälinn: Hartford.

Conscience (l. konstsients), Hendrik, Blami kirjanik, sünd. 1812 Antwerpen'is, suri 1883 Brüsselis. Oli üks Blami kirjanuse loojatest.

Conseil (Pr. l., l. konsféi), nõu-kogu. Ministrite, riigi, departemangu kogukonna jne. nõuukogu. C. de prud'hommes (l. prüdómm), tööstuse wahetohus. C. supérieur du travail (ssüperi-hör dü trawái), töö nõuukogu, kes tööliste küsimust uurib ja tööliste elujärje parandamiseks seadusi walmistab. Temal on 30 liiget, kes ministeriumi poolt kahes aastaks nimetatakse. Neist peawad kolmandid töölisjed, kolmandid tööandjad ja kolmandid rahwasaadikud, tuttawad majanduseteaduse ja sotsialpoliitikaheh olemas.

Considerant (l. konsiderang). Victor (1808—1893). Prantsuse sotsialist. Oli Fouriere surma järel tema poolehoidjate juhataja ja tegi mitu korda katset tema mõtteid teoks teha.

Consilium (lad. l.), nõu; nõuu-kogu; kiriku koosolek. — C. abundi, nõuandmine ülikoolist ehk mõnest teisest kõrgemast õpeasutusest wälja astuda. C. a. on kergem karistus kui wäljaheitmise.

Constable (l. konnstebl), Inglise maal politseiametnik.

Convallaria, wt. karikellad; c. polYGONATUM, luuwalu ehk jooksjä rohi.

Convallaria bifolium L., wt. leseleht.

Convolvulus arvensis wt. lipu-waarik. C. sepium, wt. kaskitapp.

Cook (l. kuff), James, Inglise meremees, sünd. 1721 Marton'is (York'i krahwikonnas). Ta tegi kolm suurt reisi ümber maailma. Esimesel reisiril 1768—71 jõudis ta Austraaliasse, leidis Cook'i wäina Aue-Meremaa jaarte wahel üles ja ristles Australia ja Guinea wahel; teisel reisiril 1772—75 käis ta Uuel-Meremaal ja purjetas ümber Cap Horn'i; kolmandal reisiril 1776—79 läts ta teed otjima Atland' okeanist Waihesse okeanisje, leidis Sandwichi saared üles, tapeti aga jäänsete elanikkude poolt Owaichi jaarel 1779.

Cooper (l. kuupr), James Fenimore (1889—1851), P.-Ameerika romanikirjanik. Kirjeldab oma jutudes iseäranis indianlaste ja uudis-

asukate, ka meremeeste elu. Kirj. „The spy“ (salakuulaja), „The bee-hunter“ (mesilastekütt), „Rahhjala jutud“, „The last of the Mohicans“ (Viimane mohikaanlane), „The pilot“ (tiirimees), „The water-witch“ (Weenõid) jne.

Cooper (l. kuupr), jõgi L=Austraalias, jookseb Eyre järwe.

Coppée, François (1843—1908), Prantsuse kirjanik. Kirj. luuletusi, näitemängusid ja romanisid.

Copyright (Ingl. l., l. koppelirait), kirjastuse õigus.

Corda, (St. l.), muusikariista keel.

Corday (l. kordää), Charlotte (1767—1793), Prantsuse naisterahwas, tappis (1793) Pariisis rewolutsiooni ajal Marat'i ära, mille eest ta ise tapatirwe läbi jelsamal aastal surmati.

Cordoba, linn Argentinias, 50,000 elanikku.

Cordova, Hispania linn Guadalquivir'i jõe ääres; 58,000 el.; piiskopi elukoht. — 755—1031 oli C. Dmeijadi joost emiride ja khalifide pealinn.

Cork, Iirimaa linn Lee jõe suus; 78,000 el.; ülikool. — C.-i sadamalinn on: Queenstown (l. kwiinstoun).

Corneille (l. korneij), Pierre (1606—1684), Prantsuse näitekirjanik; oli esiteks advokat; waliti 1647 Prantsuse teaduse akademia liikmeks. C. on Prantsuse klassilise kurbmängude põhjendaja. Tema tähtsamad kurbmängud on: „Cid“, „Héraç“, „Polyeucte“, „Rodogune“.

Cornelius Nepos, wt. Nepos.

Cornelius, 1) Peter v. (1783—1867), Saksia kunstmaalija. 2) Peter, (1824—74), helilooja ja luuletaja; muusikakooli prof. Münchenis. Kirj. pääle muu: „Der Barbier von Bagdad“ (Bagdadi habemeajaja).

Cornwall, (l. korn-uol) eht Cornwallis: Inglise krahvkond; 3624 rkm. fuur, 23,000 el. Päälinn: Bodmin.

Coroner (Ingl. f. „kroonu kohunik“), kohtuuriia Inglisemaal ja P.-Amerikas. Valitakse Inglisemaal krahvkonna nõukogu poolt.

Corpus (Lad. f.), 1) keha; 2) üks jelts trükitähja; näit. a b c d. Reid tähtesid kutsutakse sellepärast c-jeks, et Corpus juris nende tähtedega fõige esiti trükiti.

Corpus delicti (Lad. f.), (kriminaal-õiguses) asi eht isit, kelle kallal kuritöö on tehtud; iseäranis kuritöö juures tarvitatud abinõuud, ka jäljed.

Corpus juris (Lad. f.), 1) C. j. civilis, seaduste-kogu, mille Jda-Rooma riigi keiser Justinian 530—534 a. wälja töötada laskis. Selles on leida: a) Endiste Roma keisrite määrused (codex Justinianus); b) lühike õiguseteaduse õpiraamat (institutiones); d) endiste õiguseteadlaste arwamised ja otsused; e) keiser Justiniani uued määrused (novellae). 2) C. j. canonici, kehtaja kiriku seadustekogu; põhjeneb kiriku-koosolekute ja kiriku-nõukogude otsustest ning paawstide käskude pääle.

Correggio (l. korredshio), Antonio Allegri da (1495—1534) Italia kunstnik. Tema maalitud piltidest olgu nimetatud: „Päha õõ“ ja „Patukahjatjew Magdalena“.

Corfika eht Korfika, Prantsuse jaar Wahemeres, 8722 rkm. fuur, 300,000 in. Päälinn: Ajaccio. C. oli 1284—1736 ja 1741—68 Genua wabariigi päralt; 1739—41 iseseisew kuningriik, 1768—94 ja 1796-est kuni meie päiwini Prantsuse ning 1794—96 Inglise päralt.

Cortes (jõna „corte“ mitmus, mis Ladina f. sõnast „curia“ on tulnud ja esiotja kohtukoda tähendas) keht ajal seisuste asemistudekogu ja nüüd parlamendi nimi Hispanias ja Portugalis.

Cortez (l. kortes), Fernando (1485—1547), Meksiko ärawõitja, tuli 1504 Vääne-Indiasse ja läks (1519) Kuba kubeneri käsul 11 laewaga ja 600 sõjamehega ning 14 fuur-tükiga Meksikosse. Siin leidis ta korraldatud riigi ja walitsuse eest; juure julguje ja osawusega wõitles ta siin, kuni wiimaks (1521) selle laialdase ja rahwarikka riigi kasktijaks sai. Karl V. andis temale „kindral-kapteni“ auunime. — C. leidis 1536 Kalifornia üles.

Coruna (l. korunja), Hispania kindlus Wahemere ääres; 44,000 el.

Corvinus, Ungari kuninga Matthias'e I. tiignimi.

Corydallis cava, wt. lõõkannus.

Coryophyllus aromaticus, wt. nelgipuu.

Cosenza, Italia linn Calabrias, Buzento jõe ääres; 22,000 el.

Cosfa, Pietro (1834—71) Itaalia näitekirjanik. Kirj. näitemängud: „Perone“, „Cleopatra“, „Messalina“ jne.

Costa, 1) **Lorenzo** (1460—1535), Itaalia kunstmaaliija. 2) **Michele** 1810—84), Itaalia helilooja. Sündis a. 1835. Londonis, oli jäänud esiteks muusika-õpetaja, pärastpoole foorijuhataja. Aastas 1857 a. Londoni kristall-palees „The Sacred Harmonie Society“ foorijuhatajana händeli kontserdi, millest tegelastena 3—5000 meest oja võtjivad.

Costa-Rica, L.-Amerika waba-riik, Wäike okeani ja Karabimere wahel; 54,070 rkm. juur. 340,800 in. Päälinn: San-José. — Pääsaadus: kohwi.

Côte d'Or (l. foot door), Prantsuse mägestik (Burgundis), Saône jõe paremal kaldal. Mägede külgedel kaswatatakse rohkesti wiinamarja pöösaid.

Cotopaxi, (l. kotopähhi), tulepurtstaw mägi Andes'e mägestikus (L.-Amerikas); 5996 m. kõrge.

Cottage (Ingl. t., l. kottedsh), majake, juwemaja.

Coulisse (Pr. t., l. kuliss), näitejein.

Couloir (l. kulo-aar), wahetäik, koridor (parlamendi majas jne.).

Coulomb (l. kulong), **Charles August** (1736—1806), Prantsuse füüsikateadlane.

Council (Ingl. t., l. kaunsi), nõuukogu. — Cabinet- C., kabineti nõuukogu. — Privy Council, salanõuukogu ehk riiginõuukogu.

County (Ingl. t., l. kaunti), krahw-kond. — Suur-Britannias umbes seda, mis meil kubermang. Schotija Jirimaaal tulewad tema kohta arwata 150 tuhat elanikku, Inglismaal ja Walesis 270 tuhat. Ka Ühisriikides on county'd olemas. — County Councils (l. kaunti kaunsiis), krahwkonna nõuukogud, kohaliku omavalitsuse ajutused Suur-Britannias.

Coupé (Pr. t., l. kupee), waguni oja, tõld.

Couplet (Pr. t., l. kuplee), naljalaul, näitelaul naljakas operis.

Courage (Pr. t., l. kuraash), julgus.

Court (Ingl. t., l. koort), Inglise jemaal kohutkoda.

Courtage (Pr. t., l. kurtaash), makseri maks.

Courtray (l. kurträä), Belgia wabariik linn; 33,000 el.

Cousin (l. kusäng), **Victor** (1792—1867), Prantsuse mõttetark. ja kaswatuseadlane. Nimetati (1830) koolide ülemwalitsejaks; oli 1840 a. hariduseminister Thiers'i ministriumis. Kirj. „Histoire générale de la philosophie“ (Mõttetarkuse üldkübine ajalugu), „Cours d'histoire de la philosophie moderne“ (Uuema mõttetarkuse ajalugu) jne.

Couture (l. kutiitr), **Thomas** (1815—79), Prantsuse kunstmaaliija. Tema tähtsam pilt on „Bachuse pidu Roma keisri-ajal“.

Couvert (Pr. f., l. kumäär), 1) kirjaümbrist; 2) iga sööja jaoks laual olevad söögi=nöuud (talbrit, kahvel, nuga jne.).

Coventry (l. kowntri), Inglise wabarifulinn (Reist=Inglisemaal); 70,000 el.

Covington (l. kowington), linn P=Americas, Kentucky riigis, Ohio jõe ääres; 45,000 el.

Cracovienne (l. kraakowi=änn), Poola tants; on väga masurka sarnane; tantsitakse $\frac{2}{4}$ taktis.

Craik (l. kreek), George (1798—1866), Inglise teadusmees ja kirjanik, nimetati (1849) Belfastis Inglise ajaloo= ja kirjanduse=professoriks. Kirj. pääle muu „Sketches of the history of literary and learning in England“, 6 köidet, „History of English literature and the English language“ (Inglise kirjanduse ja keele ajalugu).

Cranach (Kranach). **Lučas** (1462—1553), kuulus Saksa maaler, maalib näopiltid jne. Oli (1537—44) pürjermeister Wittenberg'is. Tema poeg **Lučas** (1515—89) oli ka maaler.

Cranmer (l. krännir), **Thomas** (1489—1556), Inglise usupuhastaja. Õppis Cambridge ülikoolis, sai sinna (1524) usuteaduse õpetajaks. Canterbury päpistopina lahutas (1533) ta kuningas Heinrich VIII. abielu. E. aitas Inglisemaal Anglofani kirikut põhjendada. Kui Maria Inglise troonile astus, lastis ta (1553) E-i wangi panna ja tulertiidal ära põletada (1556).

Crassus, Marcus Licinus, rikas romlane, waliti 70 e. Kr. konsuliks, tegi (60) Caesar'i ja Pompejus'ega esimese kolmitmehe=sepingu (triumvirat'i), waliti (55) jälle konsuliks ja Syria prokonsuliks, sai 53 e. Kr., kui ta waenlase sõjapäälikudega läbirääkimisi pidas, surma.

Crataegus oxyacantho, wt. wiirpuu.

Crécy (l. kressi), Prantsuse linn. Siin mõitis (1346) Inglise kuningas Eduard III. Prantsuse kuninga Philipp VI. sõjawäe.

Credit (lad. l.), 1) mõlg, kulu, 2) kulude (pahem) lehekülj ärraamatus. — **Creditor**, mõlauskuja.

Credo (lad. l.) 1) mina usun; 2) apostiline usutunnistus.

Cremet, Jacobus Jan (1827—80), hollandi kirjanik. Kirj. uudisjuttusid ja romanisid.

Cremóna, Italia linn Lombardias, Po jõe pahemal kaldal; 38,000 elaniku.

Cremor tartari, puhastatud wiinakivi; tarwitatakse tööstuses ja arstirohus.

Crescendo (It. l.), kasvades (häälelt). Seda sõna tarwitatakse muusikas.

Creuse (l. kröös), Bienne jõe parem haru (Reist=Prantsusemaal), 235 km. pikk.

Creusot, Le (l. lö krösoo), Prantsuse linn; 18,000 el., linnas on masinate= ja suurtüki= wabrikud; söekawandused.

Crewe (l. kruu), Inglise linn Chester'i krahvikonnas; 42.500 el.

Crimen laesae majestatis (lad. t.), Majesteedi teotus.

Crispi, **Francesco** (1819—1901), Itaalia poliitikamees. Oli Paiermos ja Neapolis advokaatiks. Võitis 1848 a. mäsust oja. Võitis 1860 a. Garibaldi all. Valiti 1861 Itaalia saadikuteogu liikmeks. Oli esite pahema ääre mees, aga nihtus järjeft paremale poole. Valiti 1876 saadikuteogu presidendiks. Oli 1877—1878 sijemiste asjade ja 1887—1891 ja 1893—1896 pää- ja sijemiste asjade minister, kuni õnnetu sõda Abessiiniaga tema kufutas. Tema oli juur Bismarcki auustaja ja kolmit-lepingu=sõber ja raistas palju riigiraha wälise hiilguje pääle ära.

Crocus sativus, jahwranitaim; kaswab metsikult Greekamaa, aga kaswatatakse ka Itaalias, Hispanias, Prantfusemaal, Austraas, L.=Inglise=maal, L.=Saksamaal ja Schweizis. Temast saadakse n. n. **ja h w r a n i**.

Crofter (jõnast „croft“, „maja juures olew maatükk“), wäike Schoti põllurentnik, kel maad wähem on, kui et ta sellest elada wõiks.—1886. a. seaduse järel ei wõi maaomanik c.=i minema kihutada, küll aga wõib c. kohast aastase ülesütleamise järel lahkuda ja paranduste eest taju nõuda. Ka on tal õigus kohta mõnele perekonna liikmele pārandada. Kui ta maaomanikuga rendi poolest kokku ei lepi, siis määrab rendi juurise sellekohane komisjon ära.

Cromer (l. kroomer), Lord, enne Evelyn Baring, tähtjas Inglise riigimees (sünd. 1841). Oli 1883—1907 Egiptuse walitseja ja edendas jeda maad suurel wiisil.

Crompton (l. krõmtn), **Samuel** (1753—1827); Inglise insener; ketramisemasina ülesleidja.

Cromwell (l. krom=ueel), **Oliwer**, Inglise riigimees, sünd. 1599. Valiti 1628 parlamendi liikmeks. Võitlus kuningaga Karl I-se, kes wägiwaldselt walitses, ja parlamendi wahel, kes rahwa õigusi kaitstes, läks päew päewalt ifta põnewamaks. Kuningas ajas wiimaks parlamendi kodu ja walitses 11 aastat ilma parlamendita, kus juures ta iseäranis waljusti puritanlasi taga kiusas. Rahapuuduse pärast aga oli 1640 a. kuningas Karl I. sunnitud parlamendi uuesti kokku kutsuma. Nüüd sündis kuningaga ja parlamendi wahel awalik sõda. C. asutas ja korraldas esimese parlamendi sõjawahe, wõitis (1645) Naseby lahingus kuningaga poolehoidjad, mis-pääle Karl sunnitud oli Schotimaale põgenema. Schotlased aga andsiwad (1647) kuningaga parlamendi kätte jälle tagasi. Parlament mõistis nüüd kuningaga furma, ja 1649 a. tapeti ta ära. Jirimaa sündis mäs, mille C. weriselt maha surus. Schotlased, kes Karl I. poja õigusi kaitstama hakkasiwad, wõideti 1656 Dunbari juures ära. C. oli nüüd Inglise maa täielik walitseja. Pita parlamendi läkitas ta kodu. Uue parlamendi kutsumine

ta küll kõhe kofku, aga see andis C=le kui „lord protektorile“ kõige laialisema riigivõimu. C.lõpetas (1654) Madalmaade wabariigiga ja (1658) Hispaniaga sõda. Hispanialt saadi Jamaica ja Dünkirchen. Protektori ajal tõusis Inglismaa maailmariigiks. C. suri 1659. Tema poeg R i c h a r d sai pärast isa surma küll protektori, aga ta oli junnitud seda ametit juba 1659 käest ära andma.

Crookes (kuuks), W i l l i a m, Inglise looduseteadlane; radiometri ja thalliumi ülesleidja.

Croton, taim euphorbiaceae sugukonnast, kasvab Ida-Indias, Meksikos; temast jaadakse krotoni-õli, mida kõhu tähhendawaks rohut, hambawalu jne. vastu tarwitatakse.

Croton draco

Croton.

Cruciferae, wt. ristõielised.

Csaba (l. tshaba), Ungari linn; 37,6000 el.

Csardas (l. tshaardash), Ungari rahwatants.

Csikos (l. tshikosh), hobuse-tarjane Ungari rohilaanes (pustas).

Cuba, Lääne-India saar, on kõige suurem saar Antilla saarestikus;

118,883 rkm. suur, 1,600,000 in. Pääsaadused: suhkur, tubak, kohwi, kaka, riis, arrowroot, puuvill, indigo. Päälinn: Havana. C. leidis Columbus 28. okt. 1492 üles. Saar oli 1492—1898 hispanlaste oma, langes aga pärast Hispania-Amerika sõda ühisriikide mõju alla. Nime järel on ta nüüd iseseisew wabariik.

Cui bono (lad. l.), kelle kasuks? mis otstarbeks?

Cujacius, Jacques (1522—90). Oli omal ajal kõige tähtsam õiguseteadlane; õpetas Cahors'is, Bourges, Valence's, Turin'is ja Pariisis õiguseteadust.

Culpa, (õiguseteaduses) ettevaatamata olekust tehtud kuritöö. C. wastand on dolus, mis meelega tehtud kuritööd tähendab.

Cumä, kõige wanem greeklaste asundus (kolonii) Itaalias, Campania rannal.

Cum laude (lad. l.), kiitusega.

Cunard (l. kjunard), S a m u e l (1787—1865) Europa ja Amerika wahel käivate aurulaewade linja põhjendaja. Tõsteti (1859) baronet'iks.

Cunene, jõgi L.-Aafrikas, 1500 km. pikk, tuleb Moosamba mägestikust ja jookseb Atlandi okeani.

Cunningham, A l l a n, (1784—1842), Schoti rahwaluuletaja.

Curare, kange mürk, millega L.-Amerika algelanid oma noolesid wõimawad.

Curie (l. kürjee), P i e r r e (1859—1906), Prantse lahutusteadlane; leidis ühes oma abikaasaga „radiumi“

üles. Tema abikaasa Marie (snd. Skłodowska), kes 1867 Warsša-wis sündis, on praegu lahutuse-teaduse prof. Pariisis.

Curriculum vitae (Lad. t.), elu-lugu.

Curtius, E r n s t (1814—96), Saksa ajalooeadlane. Kirj. „Griechische Geschichte“.

Curzon (l. kõõr's'n), G e o r g e M a t h a n a e l, lord, Inglise riigi-meis (snd. 1859). Lord Scarsdale wanem poeg. Valiti 1886. a. alam-koja liikmeks. Tegi iseäranis Ida-maa küsimusega tegemist. Oli wa-nameelses ministeriumis 1891—1892 India ministri ja 1895—1898 wa-limiste asjade ministri abi, tellena ta oma tublidust alamkojas näidata võis, ja siis 1898—1906 India asefuningas.

Cuscuta, lina-siid; kahjulik jõõdit-taim.

Cuvier (l. küwjee), parun G e o r g L e o p. E h r e t i e n, (1769—1832). kuulus Prantsuse looduseeadlane. Kirj. „Leçons d'anatomie comparée“ (Võrdlewa anatomia ettelugemised), „La régné animal“ (Elajate riik), „Histoire naturelle de poissons“ (Kalade looduse-õpetus).

Cuzco (l. kuzsko), linn Perumaal (Põuna-Ameerikas), 30,000 el.; ülikool.

Cyan (l. tsian), süsiniku ja läm-mastiku ühendus; on ilma wärvita mürgine gaas.

Cyankalium (tsiiankalium), sini-hapukaali; väga mürgine, walge pul-ber, tarwitatakse kuldamise ja hõbeta-

mise tööstuses ning päewapiltide wal-mistamise juures.

Cyanometer, riist, mille abil taewa-fina mõõdetakse.

Cycas revoluta.

Cycas.

Cyagares, Media riigi põhjendaja; hävitas Ninive linna ja Asyria riigi; suri 593 e. Kr.

Cycas circinalis, juureleheline Sago palmipuu, kasvab Ida-In-dias ja Moluffide saarel. C. R e - v o l u t a, palmi-sõnajalg, kasvab Hiinas ja Jaapanis.

Cyclamen, kõwa lihawa pom-miga, pikavarreliste kirju lehtedega ja ilusate õiedega taim esikude (primulaceae) jugufonnast. C. on üks tuttavamatest toalilledest. Ta ar-mastab rohkesti valgust, parajat niiskust ja rohket kastmist.

Cygnacus, 1) U n o, Soome rah-wakoolide isa, snd. 1810, sr. 1886; oli esitaks kirikuõpetaja, selle järel Jyväskylä seminari juhataja, viimaks Soome koolide ülem-walitsuse liige. 2) F r e d r i k, Soome iluteadlane (äs-tethikus), snd. 1807, nimetati a. 1853 iluteaduse prohweßoriks Helsingi üli-koolisse, sr. 1880.

Cykladid (l. tsiklaadid), Greeka saarestik Aegei meres.

Cyflon (l. tšüflon), torm, tuulispast.

Cyflupid (l. tšüflupid), Greeka muinasuju järel „ühesilmaga kangelased“.

Cynoglossum officinale L., wt. koerakeel.

Cypresse.

Cyprejs.

Cyperaceae, wt. jõhwehinad.

Cyprejs (l. tšüprejs), küprejs, elupu; okaspuu, kasvab wana maailma soojas maavöös. Temast saadakse hääb ehituse puud; wafu, koort tarwitatakse arstirohuks.

Cypripedium calceolus H., wt. kääking.

Cypranius, Thascius, Cicilius, firiku-ija; jnd. umbes 200 Karthagoos, laskis end a. 246 ristida ja sai 248 Karthago piistopiks. Keiser Valerianus'e tagatiusamise ajal löödi ta pää otjast ära (258).

Czartoryski (l. tšhartoriiski), 1) Adam Raimir, würst (1734—1813), nõudis (1763) enesele Poola kuningakrooni, kuid asjata; oli pärast Poola jagamist Austria sõjavägede ülempäälik (feldmaršal), Napoleon I. seadis ta Poola riigipäewa esi-

meheks (maršhaliks), oli (1815) Poolamaal senatoriks. 2) Adam Georg würst (1770—1861), Poola jõjakangelase Kościusko sõber ja abimees, läks (1795) Peterburisše Poola pandiwangina, sai auujärjepärija Aleksandri sõbraks ja nimetati, kui Aleksander I. keisriks oli saanud, wälimiste asjade ministriks, läks (1824) oma mõtjasse ja pärast seda wäljamaale elama, wõttis (1830) Poola mäsjust oja.

Czelałowski (l. tšelałowski), Franz Ladislaus, (1799—1852), Tšhehhi luuletaja.

Czenstochowo (l. tšhenstochowo), linn Poolamaal, Piotrkowi kubernangus, Warta jõe ääres, 27,032 el.

Czermał (l. tšhermał), Joh. Nepomuk, (1828—73), fysiolog, oli prof. Leipzigit. Spaffas kõige esiteks kurguhaiguste juures kurgu-pära-pegelt tarvitama.

Czernowitš (l. tšernõwits), Austria kroonimaa Bukowina päälinn, Bruthi jõe paremal kaldal; 54,171 el. ülikool.

Czerny (l. tšhernõi), Georg Petrowitš, n. n. Karabjordshe („must Jüri“), jnd. 1766, Serbia päästja ja esimene würst, walitseb 1804—13. Meti maalt wälja, lauges 1817 salatapja käe läbi Semendria's.

Czuczor (l. tšutšor), Gregor (1800—66), Ungari luuletaja ja keeleteadlane.

Daanimaa, (Daani k. Danmark), kuningriik Europas, Põhjamere, Väänemere, Skagerak'i ja Kattegat'i vahel. Siia arvatakse Jüüdimaa poolsaar ja mitmed saared, nagu: Seeland, Fynen, Falster, Laaland jne. Pääris-Daanimaa on 38,455 rkm. juur ja siin elab u. 2½ milj. in. Pääle selle on D. päralt veel Jsländ, Färör (Lamba-saared), Gröönimaa, St. Croix, St. John ja St. Thomas. D. on ühes ajumaadega 231,239 rkm. juur ja siin elab 2,700,000 in. Pääris-Daanimaa on madal maa, kõige kõrgem mägi on Himelshberg (Taewamägi), mis 179 m. kõrge. Jõgedest olgu nimetatud: Ronge-aa, Lönborg, Stora-aa, Gude. Alima. Daanimaal on mere kliima. Aastased sademed on 45—75 cm. Kopenhagenis on keskmine talvesoojus 0°, keskm. suvesoojus 15¾°. Rahvas on Skandinavia tõugu ja Lutherus'e usku. Rahva haridus

on hääl järjel. Daanimaal saavad „rahva-üliskoolid“ oma alguse ja lagunesivad siit teistesse maadesse, nagu Rootsi-, Norra-, Soomemaale jne. laiali. Daanlaste pää-elutoimetused on põlluharimine ja karjakasvatamine, kuna aga kauplemine ja tööstus vähem tähtsad on. 1000 inimesest elab 469 in. põllutööst. Rahad: 1 kroon = 100 ööri = 60 kop. Päälinn: Kopenhagen. — Riigikorraldus. D. on põhjusseadusega kuningriik. Kuninga õigused on sõrdlemisi suured. Nii võib ta iga parlamendi otsuse kinnitamata jätta. Ka võib ta parlamendi — ja nimelt mõlemad kojad, või ainult alamkoja — igal ajal laiali saata ja siis ajutisi seadusi anda. Parlament, rigsdag (riigipäew), on kahekojaline. Lands-ting'il (üliskojal) on 66 liiget. Sellest 12 kuninga poolt eluajaks nimetatakse, teised aga kaubtsel teel 8 aastaks iga 4 aasta tagant

poolled walitakse, osalt kõrgete maksude maksjate poolt. Folketing (alamkoda), kel praegu 114 liiget on. walitakse rahwa poolt 3 aastaks. Walimiseõigus on meeste joost koda-nikkudel, kes vähemalt 30 aastat wanad on ja omas walimisekonnas wõi omas linnas vähemalt aasta aega on elanud. Walida wõidakse — mis D. iseäralsus on — nooremaid, nimelt neid, kes vähemalt 25 aastat wanad on. Arwata 16. tuhande elaniku kohta tuleb üks walimisekond, ja igas walimisekonnas walitakse üks alamkoja liige häälte-enamusega. Nii hästi ülem- kui ka alamkojal on seaduste ettepanemise õigus, aga rahaasjad peawad esiti alamkoja ette minema. Alamkojal on ka (niisamati nagu kuningal) õigus ministriksi kohtu kätte anda, kelleks siis maa ülema kohtu liikmed ja niisama palju ülemkoja poolt walitud ülemkoja liikmeid on. Põhjusseaduses ei seisja, et ministrid alamkoja enamuse keskest tulewad wõtta, aga 1901. aastast jaadid on nad ometi ainult jäält wõetud. Wiimastel alamkoja-walimistel, mis 1909. aasta mai-kuul ära peetud, on wanameelsed 19, parajusmeelsed 22, pahempoolsed paranduste-erakonna mehed 30, radikalsed 17 ja jotsialistid 24 kohta saanud. — Aja lugu. 8. aastasajal, mil Daanimaa kindlam ajalugu algab, oli maa n. n. „gau-kuningate“ wahel ära jaotud. Need walitajad igauks oma wäikese, umbes meie kihelkonna suuruse riigikese üle

Gorm wana (suri 936) ühendas kõi need gau-kuningad oma walitajuse all üheks riigiks. Tema poeg Harald Sinihammast wõttis ristiusu vastu 965. Selle pojapoeg: Knut Suur (1004—53) wõitis juba Inglise- ja Norramaa ära. Mõlemad riigid aga jaiwad warsti pärast tema surma oma iseseiswuse jälle tagasi. Waldemar I. omandas Riigeni ja tema poeg Knut VI (1182—1201) Pommeri ja Holsteini. Knuti järeltulija Waldemar II. (1202—41) wõitis Mecklenburg'i, Lauenburg'i ja (1215) Gesticmaa, aga kaotas (1227 a.) kõi Saksa maakonnad. Pärast tema surma olidwad riigis sisemised tülid. Kuni Waldemar IV. Atterdag'i (1340—75), kes Gesticmaa (1346) Saksa ordole müüs, pitaldaste wõitude järel wiimaks korda läts, kindlat walitjust jälle jalale seada. Tema tütar, Norra kuninga Hakoni abikaasa, Margareta ühendas n. n. Kalmari unioni läbi Daani-, Norra- ja Rootsimaa üheks riigiks. Aga juba 1448 walisiwad rootslased omale ise kuninga, ja Daani troonile tõusis Oldenburg'i krahw Kristian I, keda 1457 a. ka Rootsi kuningaks tunnistati. Tema poeg Johann pidas Lübeckiga ja Rootsimaaga sõda. Johanni poja Kristian II-se ajal häwines ühendus Rootsimaaga lõpulikult. Kristian ise tõugati a. 1523 troonilt. Daanlased walisiwad nüüd Holsteini hertsogi Fredrik I. ja rootslased

Gustav Waja omale kuningaks. Fredrik I. (1523—33) sai ka walitsejaks Norramaa üle. Pärast tema surma sündis n. n. krahwi-sõda, s. o. sõda aadeli ja waimuliku seisuse, kodanikkude ja talupoegade wahel, kus juures talurahwas oma wiimased wabadused kaotas, niiet pärisorjusesse langes. Wiimaks sai Kristian III. kuningaks. Tema walitsuse ajal pani Bugenhagen Lutheruse kirikule Daanimaal kindla põhja. Kristian IV (1588—1648) pidas sõda Rootsi-maaga; wõitis aja ka kolmekümne-aastasest sõjast, kus ta aga lüüa sai. Fredrik III. (1648—70) kaotas ülemwalitsuse Schleswigi üle ja pidi Roeskilde ja Kopenhageni rahulepingute järel ka Schonen'i, Hallandi ja Blekingen'i ja Bohuslän'i jääda walt Rootsimaaale jätma. See maade kaotamine sundis sijemises walitsuses uuendusi ette wõtma. Aadeli-seisuse ülimõim murti ja n. n. kuuninga-seaduse läbi pandi „tuninga isewalitseja wõimusele“ alus. Asjata katkus Kristian V. (1675—99) kaotatud maid tagasi wõita. Ta sai (1667) Oldenburg'i, mis aga 1773 a. Gottorpi jugu-wõjale anti. Fredrik IV. sai Põhja-sõja ajal (1720) Gottorp'i Schleswigi. Kristian VII. (1766—1808) ajal tegi minister Bernstorff riigis tähtsaid parandusi, mida Fredrik VI, kes 1808 a. saadik oma waimuhaige isa kaaswalitseja oli, jatkas. Rõige päält kaotati talurahwa pärisorjus ära. Rahwafoolile pandi kindel alus;

aadeli-seisuse eesõigusi kitsendati. Põlluasjandus, tööstus ja kaubandus hakkasivad õitsema. Aga pea tuliwad raske ajad. Napoleoni juurte sõdade ajal katkus D. erapooletu olla. Sääls aga ilmus (1807) Inglise laewastik äkitselt Kopenhageni linna alla, lastis seda suurtükkidega ja häwitas Daani laewastiku täitsa ära. Daanimaa ühendas end nüüd Prantsusemaaga, kaotas (1814) Norramaa, aga temale anti (1815) Lauenburg ja Holstein asemele. Kristian VIII ajal (1848) sai D. konstitutsiooniliseks riigiks. Fredrik VII (1848—63) pidas Schleswig-Holsteiniga, kes Daani alt lahsti tahtsiwad saada, 3 aastat 1848—51 sõda. Kristian IX (1863—1906) ajal süttis Preisi ja Austriaga Schleswig-Holsteini pärast uuesti sõda, mis 1864 a. seega lõppes, et Wiini rahus Daanimaa sunnitud oli Schleswig-Holsteini ja Lauenburg'i käest ära andma. — Daani keel ja kirjandus: Daani keel on põhjapoolne haru Germani keelekonnast. Tema langes kahte päämurdesse: 1) Ida-Daani murre (räägitakse jaartel Jüüdimaa idarannal) ja 2) Lääne-Daani ehk Jüüdi murre (räägitakse Jüüdimaal ja Põhja-Schleswig'is). Kirjakeeleks sai Daanikeel alles 16. aastajal. — Daani ilukirjanduse päris-põhjendaja on Holberg (fr. 1754). Tema tööd hakkasivad ja edendasivad Baggesen, Deh-lenschläger, Ingemann,

Grundtwig, Heiberg, H. E. Andersen, Paludan Müller, Molbech jne. Daani uuematest ilukirjanikkudest olgu nimetatud: Holger Drachmann, Schandorph, Jens Peter Jacobsen, Pontoppidon, Bergsjøe, Scharling, Bang, Ransen, Larsen, Bauditz, Carl Edvard Brandes, Ewald, Jensen. Daani uuemad kirjanikud on enam-wähem Georg Brandes'i mõju all olnud, kes kui teraw armustaja ja tubli kirjanduse-ajalooteadlane terweš haritud maailmas laialt tuttav on.

Da capo (It. l.), uuesti.

Dach, Simon (1605—59) Saksa luuletaja, oli prof. Königsberg'is. Kirj. waimulikka ja ilmalikka laulusid.

Dactylis glomerata, wt. koirarohi.

Dacwas, Zoroasteri ujus „pime-duse wõimud“.

Dagestani oblast, maakond Taga-Kaukasias, 26,000 rw. suur, 600 tuh. in. Päälinn Temir Han Schura.

Daguerre, (l. dagäär), Louis Jacques Mande (1789—1851), n. n. „daguerrethypia“ ülesleidja.

Daguerrethypia, wt. fotografeerimine.

Dahlgren, Fredrik August (1816—95), Rootsi luuletaja ja ajaloo kirjutaja. Kirj. luuletusi, näitemängusid jne.

Dahlia, wt. georgine.

Dahn, Felix (snd. 1834), Saksa kirjanik, 1888 a. saadik prof. Breš-

laus. Kirj. luuletusi, näitemängusid ja ajaloolisi romanisid, millest „Wöit-lus Roma pärast“ ka Eesti keelde on tõlgitud; pääle selle on ta weel „mälestusi“ jne. wälja andnud.

Dahome, neegririik Ülem-Guineas, 152,000 rkm. suur, u. 1 milj. in. On 1893 a. saadik Prantseuse päralt. Päälinn: Porto Novo, kus 50,000 el.

Daimios, Jaapani endised laenu-würstid.

Dairi, Jaapani keisri endine auunimi.

Dajakid, Borneo saare päris-elanitud. Nad on Malai tõugu, lan-gewad mitmesse (pääle 100) sugu-konda, ja räägivad 20—30 keele-murret.

Dakka, (Dhaka), linn Ida-Indias, Ganges'e jõe ääres; 91,000 el.

Dakota, riik P.-Amerika Ühiskrii-kides, 384,460 rkm. suur; 723,000 el. Päälinn: Bismarck. Ta langeb kahte jalku: Põhja=Dakota ja Lõuna=Dakota.

Daktylus, kolmesilbiline wärsi-mõõt, millel üks piff ja kaks lühikest filpi; näit. kannatus.

Dal, Wladimir (1801—72), Wene kirjanik. Kirj. hulk juttusid Wene elust.

Dalai-Lama (l. dalai-laama), Buddha ufulistele ülem waimulik ja ühtlasi Tiibeti ilmalik walitseja.

Dalai-Noor, järw Mongolias, ka Baikali järwe nimetus.

Dalekarlia ehk Dalai-maa, Rootsi maakond Helsingland'is, Herje-jõe orus. Siin elas ajaloos kuulsaks saanud, wäga wabadust-armastaja rah-

was, kes alati walmis oli niihästi daanlaste kui ka kodumaa ülemuste rufumiste wastu mõõka tarwitama. Sellepärast kutsusiwadgi Engelbrekt Engelbrekti poeg ja Stured ning Gustav Waja neid omale appi. Dalailased toetasiwadgi neid nende ettemõtetes.

Dal-Elf, jõgi Rootsimaal, jookseb Põhja ehk Bottni lahte, 497 km. pikk

Dalin, Olof v., Rootsi luuletaja, sünd. 1708, surn. 1763 Stockholmis. Andis ajakirja „Argus“ välja.

Dall' Ongaro, Francesco (1808—73), Itaalia luuletaja, prof. Neapolis. Kirj. luuletusi, näitemängusid, uudisjuttusid jne.

Dalmatia (l. dalmatsia), Austria kroonimaa, Kroatia, Herzegowina, Montenegro, Bosnia ja Adria mere wahel; 12,836 rkm. suur, 604,500 in. (suuremalt jaolt serblased). Maapind on väga mägine. Elanikkude pääelutoimetused on karjajaskatamine, kalapüüdmise, wiina-põõsaste ja oliwide kaswatamine, mereasjandus. Päälinn: Zara.

Dal segno (It. l., l. dal senjo) muusikamärk, tähendab, et selle märgi juurest alates korrata tuleb.

Dalton (l. daltn), John (1766—1844), Inglise füüsika- ja lahutusteadlane, oli 1793 a. saadik prof. Manchester'is. Uuris gaaside ja aurude omadusi. Kirj. New system of chemical philosophy.

Daman, Portugalia maakohht ja sadamalinn Jda-India läänerannal; 30,000 el.

Damanhur, linn Alam-Egiptuses; 30,000 el.

Damara ehk Ova-herero, Afrika rahwas Bantu neegrite soost. Nad hariwad pääasjalikult põlbu ja kaswatawad karja.

Damaskus, D o l j, Saksja sohtjalpolitikamees, sünd. 1865, õppis kooliõpetajate seminaris, oli mõne aasta rahwa-kooliõpetaja ja hakkas siis kirjanikuts ja politikameheks. 1892 a. juhatab ta ajakirja „Deutsche Volksstimme“ (Saksa rahwahääl) ja 1898 a. jaadik on ta Saksja maaparandajate (bodenreformerite) juhataja. Kirj. pääle muu: „Aufgaben der Gemeindepolitik“ mis ka Eesti keeli nimega: „Kogukondlise omavalitjuse ülesanded“ on ilmunud.

Damaskus, (Ar. l. Dimescke' Scham), Syria ja Palestina päälinn, wiljakas orus, Antilibanon'ist idapool; 140,000 el. Linnas on palju Muhamedi usu templid, ristiuisu kirikuid ja kloostreid. On kuulus oma mõõkade, waipade, roosiõli ja siidi-riide poolest. — D. oli 661—750 Ommaijadi soost khalifide päälinn.

Damiette, linn Alam-Egiptuses, 31,000 el.

Dammara, Dammara-tuust, kaswab Java saarel. Australias, Uues Kaledonias; on väga waigurikas. Temast saadakse n. n. Dammara lakk.

Damokles, Syrakusa kuninga Dionysos I-se poja-isand, kes oma pere-mehe õnne väga ülistas. Kuningas kutsus kord ta rikkalikult kaetud lauda toitu võtma. Selle koha üle aga,

kuhu D. istuma pandi, oli hobusejõhvi otsas raske mõõk riputatud. Kui D. mõõka filmas, palus ta, et teda sellest seijutohast wabastataks. Seega oli ta nii wäga kõrgeksitudud õnne küllalt maitsta saanud. „D a m o k l e s e m õ õ g a g a“ tähendatakse weel nüüdgi õnnelikus elus waritsawat õnnetust.

Danew, Stojan, Bulgaria adwokat, ajakirjanik ja politikamees. Sünd. 1858. Stambulowi ajal istus ta kaks korda wangis. Pärast waliti ta saadikutekogu abipresidendiks ja 1897 weneöbralise wabameelse Tsankowi eraõnna juhatajaks. 1901. a. algusel sai ta Karawelowi ministriumis wälimiste asjade ministriks ja Karawelowi lahkumise järel 1902. a. algusel pääministriks. Astus 1903. a. maikuu tagasi, et Türgimaad waigistada, kes sõja wastu walmistama oli hakanud.

Danielson = Kalmari, Johan Richard, Soome ajalooeadlane ja politikamees, sünd. 1853, sai (1880) Helsingi ülikooli ülesildise ajaloo profesjoriks, waliti (1885) Soome maapäewa liikmeks. Maapäewal hoidis ta wanaajoomlaste poole. Praegu on ta senator.

Danilewski, 1) Nikolai (1882—1885), Wene kirjanik ja õpetlane; 2) **Gregor**, Wene kirjanik (1829—1890), tuttaw oma ajalooliste romaanide läbi, milledest tähtsamad on: „Mirowitsch“, „Arapõletatud Moskwa“ jne.

Dante Alighieri (aligjeeri), kõige tähtsam Italia luuletaja (1265—1321). Ta on Italia kirjakeele ja kirjanduse põhjendaja. Ta tähtsam kirjatöö: „Divina Commedia“ („Zumalik naljamäng“) on ka Eesti keelde tõlgitud.

Danton, Georges, (1759—94), üks päätegelane Prantsuse suure mässu ajal. Tema oli esimene, kes joowi awaldas, et kuninga wõimus ära kaotataks. hukati 1794 ära.

Danzig, Saksja mere- ja kaubalinn, Weitsjeli jõe ääres, mitte kaugel Läänemereft; 160,000 el.

Dapsang, mägi Karakorumis mägistikus (Afras); 8620 m. kõrge. On üks kõige kõrgematest mägedest maa peal.

Dardanelli merekitkus, ühendab Marmorimerd Aege merega. — 1841 tegi Türgi walitsus wiie suurriigiga lepingu, et ükski wõõras sõjalaew ilma Türgimaa lubata sinna wäina ei tohi sõita. Pariisi leping (1856) ja Berliini rahuleping (1878) kinnitawad selle lepingu. Nii ei saa Wenemaa ilma Türgi walitsuse nõuusolemiseta oma Mustamere laewastikku Bahemerde saata, ega jälle Mustamerde sõjalaewu.

Darfür (õigemini Darfor, s. o. foride maa), endine sultani-riik Afrikas, Sahara kõrbe, Kordofan'i ja Badai wahel, u. 500,000 rlm. suur; 4 milj. in. Nüüd Egiptuse maafond.

Dargomõshski, Alekxander (1813—69), Wene helilooja. Kirj. operad „Rusalka“, „Bacchus'e pidu“ jne.

Darial, kitsas-tee Kaukaasias; leidub kõige suuremal sõjateel, mis Tiflisi ja Wladikawkasi wahel on.

Daria laht, Karaibi mere laht, Kolumbia põhja-rannal.

Darius (Gr. Ἰ. Dareios, Wana-Persia Ἰ. Darajawush), kolme Persia kuninga nimi. — 1) **D. I. Hytaspes** (Bishtâspa), hakkas 521 e. Kr. walitsema, pidi aga oma walituse algul mitu mäsju maha suruma, käis sõjakäigul Mustamereft põhjapool asuwate skythlaste wastu, laiendas idas oma riigi piirid kuni Indus'e jõeni. A. 492 e. Kr. saatis ta Mardonius'e juhatusel juure sõjawäe Greekamaad ära wõitma. Athos'e neemel sai aga Persia laewastik tormi käes otsa, ja Mardonius oli sunnitud Thracia-maalt, kus talle bryglased suurt kahju tegiwad, Asia'sse jälle tagasi minema. Uus Persia sõjawägi, mis Datis'e ja Artaphernes'e juhatusel nüüd Greekamaale saadeti, wõideti 490 e. Kr. greeklaste poolt Marathoni juures täitsa ära. D. suri 485 e. Kr. — D. jagas oma riigi 20 walituse piirkonda, mille igaühe üle maawalitseja (satrap) walitses. Ta las kis ka Rili jõe kanali kaudu Punasemerrega ühendada. Korraliku kirjaposti olla ta, nagu Greeka ajalookirjutaja Herodot jutustab, omas riigis sisse seadnud. 2) **D. II., Nottus**, walitses 424—405. e. Kr., kaotas Egiptuse. — 3) **D. III., Nodomanos**, wõitles Makedonia kuninga Meksander Suure wastu, kaotas aga (331 e. Kr.) Gaugamela juures lahingu ja sai (330

e. Kr.) oma satrapi Bessos'e käe läbi surma.

Darmstadt, suurhertsogi-riigi Hesse=Darmstadti päälinn, Darmi jõe ääres; 78,600 el.

Darwin, Charles (1809—1882), kuulus Inglise looduseuurija, n. n. põlwenemise õpetuse" (Deszendenztheorie) põhjendaja. Tema pääõpetus on: Elawad olewused muudawad end pika aja jookul, põlv-põlwele elutingimiste mõju all. Sellest muutmisest ongi mitmesugused loomade tõud ja sugud wälja kaswanud. D. tähtsamad kirjatööd on: „On the origin of species by means of natural selection“ (tõugude saamisest loomuliku wäljawaliku kaudu), „The descent of man“ (Inimese põlwenemine), jne. D. kirjatööd on meie aja looduse-teaduste, ijaarandis elu-õpetuse (biologia) edenemise kohta suurt mõju awaldanud.

Charles R. Darwin

Charles Darwin.

Daschkow, 1) Dmitri Wassiljewi tš (1784—1839), Wene riigimees ja kirjanik. — 2) Wassili Andrejewi tš, Wene rahwa-teadlane (etnograf), aitas Moskwa'sse

„D a s c h k o w ' i r a h w a t e a =
d u s e l i s e m u s e u m i.“

Daschkowa, Wene würstinna (1743—1810), nimetati (1780) Peterburi teadusakademia esimeheks. Undis trükitst algupäralisi kirjatöösid ja tõlkeid wälja. Kirj. naljamängusid ja toimendas ajakirja „Собесѣдникъ любителей россійскаго слова“.

Daschnaktsjutjun (E. l., „ühendus“), Armenia revolutsioniline erakond Kaukasias. Ta tekkis 1892. a. Kristofori Mikeljāna juhatusel ja püüdis Türgimaal elawaid armenlasi Türgi walitsuse wastu toetada. Wene walitsus oli ta wastu esiti sõbralik ja aitas teda aristokratliste grusinlaste ja muhamedlaste wastu. Aga pärast hakkas ta teda taga kiusama. Kui walitsus Armenia kirikuwaranduse ära wõttis, kihutas d. armenlased ta wastu wõitlema, tegi Wene revolutsioni-erakondadega ühendust ja hakkas wõitluses walitsuse wastu terrori tarwitama. D-i programm on demokraatiline ja sotsialistiline. Terwele Taga-Kaukasiale nõuab ta kõige laialisemat kohalikkumawalitsust demokraatlise walimiseõiguse põhjal ja ühesjugaheid õigusi kõigile rahwustele ja uskudele. Edasi tahab ta tööliste elujärge tublisti parandada ja maad aega mööda üleüldjuse kätte wõtta. Sotsialdemokratia meelest on ta liig rahwusline, mispärast ta wahetord temaga kõige parem ei ole.

Daschbog, muinas-slaawlastepõllusaajanduse jumal.

Daschzynski (l. daschinski), Ig-nats, Austria politikaamees. Sünd. 1866. wäikese ametniku pojana. Oli Wenemaal ühe Poola aristokraadi perekonnas kodukooliõpetajaks ja istus selle pärast, et ta sotsialistiks loeti, 7 kuud Pustuski kindluses. Selle järel kui ta Krakaus ja Zürichis looduseteadust ja Lembergis õiguseteadust oli õppinud, hakkas ta Galitsia sotsialdemokratia hääks agarasti tööd tegema. Poola mõisnikkude kiusajiwad teda ja ta erakonda wihaselt taga, ei juutnud aga wiimase edemist enam tatistada. Selle järel kui Austria saadikutekogu walimiseõigust parandatud oli, waliti D. Krakau talupoegade poolt (1897) saadikutekogu liikmeks. Sääli wõitis ta õiglusearmastus ja hiilgaw kõneanne talle otjekohje sõpru. Kõned, mis ta Galitsia mõisnikkude walitusewiisi selgitamiseks pidanud, on alati sooja kiiduawaldusjega wastu wõetud.

Datlipalmipuu.

Datlipalmipuu (Phoenix dactylifera), puu palmide (palmaceae) sugukonnast. Kaswab Põhja-Afrikas,

Indias ja Persias, saab 60—75 jalga kõrgeks. Died on tal kahetojalised. Datlipalmi kasvatatakse pääasjalikult tema wilja pärast, mis Afrikamaa elanikkude tähtsam toit on. Wilja söödakse värskelt eht kuivatult. Puulehtedest tehtakse katuseid jne. Wiljast valmistatakse ka weel õli ja weini.

Datura Stramonium, wt. oksaõun.

Danbrée (dobree) **Gabriel** **Aug.** (1814—96), Prantse maa-teadlane (geoloog) ja mineralog.

Daudet (l. dodee), **Alphonse** (1840—97), Prantse kirjanik. Kirj. romanistid realistides sihis. Rõige tähtsamad nendest on: „Frommont ja Risler“, „Jack“, „Lettres de mon moulin“ (Minu weski kirjad), „Nabob“, „Sappho“, „Tartarin de Tarascon“. D. kirjatöödest on mõned ka Eesti keeli tõlgitud ajalehtedes ilmunud.

Dauphin (doffäng), Dauphine maa-konna ihand; 1349—1830 kandis seda auunime Prantsusemaa troonipärija.

Dauphiné (dofinee), endine Prantse maa-kond Vääne-Alpides; u. 12,554 rkm. juur.

Davenport (l. dewwnpoort), linn Jova riigis (P.-Amerikas), Mississipi jõe ääres; 37,000 el.

David (l. daawid), **Eduard**, Saksa sotsialdemokrat ja majanduse-teaduskliste kirjade kirjutaja. Tema julest on pääle muu „Sotsialismuse ja põllumajandus“ ilmunud.

David, **Jacques Louis**, Prantse kunstmaaler (1748—1825).

Uuema Prantse klassikalise maalmise-kooli ajutaja ja pää.

Davis (l. deewis), **John**, (1560—1605), Inglise meremees, leidis 1585 a. Gröönimaa idaranna, Davis'e väina ning 1592 a. Falkland'i jaared üles.

Davis'e väin, Gröönimaa, Baffinimaa ja Labradori wahel olem meri, mille Inglise meremees Davis 1585 a. üles leidis.

Davy (l. deewi), **Sir Humphry** (1778—1829), Inglise lahutus- ja fiisikateadlane. Leidis alkali- ja maa-alkalimetallid, kloor'i kui algolluse ja palju muid kemialisi ühendusi üles.

Davidow, **August Julianowitsch** (1825—85), Wene armu-teadlane. On algebra ja geometria õperaamatud kirjutanud.

Dawõdow, **Denis**, Wene luuletaja (1784—1839), wõttis 1812 a. fiisifisõjast, mida prantslaste wastu peeti, osa.

Deák (l. de-aak), **Franz**, (1803—1876), juur Ungari riigimees. Oli 1832—1842 wabameelse opositsiooni juhataja, 1848 kohtuminiister, 1861 pääle parajusmeelse erakonna juhataja, walmistas 1867 a. Austria-Ungari lepingule teed. Ta oli wäga mõõdukas, iseäranis nõudmistes Austria wastu, hoidis aga kindlasti edu poole.

De Bary, **Heinrich Anton** (1831—88), Saksa taimeteadlane, oli prof. Straßburgis.

Debatte, waidlus, elaw mõttewa-
hetus.

Debet (Lad. f. „mulle wõlgu“),
fissjetulef. Parema lehefülg äriraa=
matus.

Deborah, juutide naisprohwet
kohtumõistjate ajal, wabastas mui=
nasjutu järel maa fananitlastes.

Debreczin, (l. debretsiin), waba=
linn Ungarimaal, Theissi jõe ääres,
wiljarikkas orus; 75,000 el.—1849 a.
peeti siin Ungari riigipäewa.

Debs, Eugen, P.-A. Ühisrii=
tide sotsialistide juhataja, endine
raudtee-tööline, on mitu korda sot=
sialistide kandidadiks wabariigi pre=
sidendi walimistel olnud. 1908 a.
jai ta 750 tuhat hääst (16 miljonist,
mis üleüldse ära anti).

Debut (Pr. f., l. debüü), esimene
algus; näitleja ehk laulja esimest
korda awaliktult ülesastumine.

Decadence (Pr. f., l. defakangs),
langemine, pahenemine.

Decaisne (l. defään), Joseph
(1809—82), Prantsuse taimeteadlane,
oli prof. Pariisis.

Decamps (l. döfäng), Alexan=
der Gabriel (1803—60), Prant=
suse kunstmaaliia.

De Candolle (l. dö kangdöll),
August Pyrame (1778—1841),
kuulus Prantsuse taimeteadlane, oli
prof. Montpellier's.

Decem (Lad. f., l. deetsem), kümme.

December (Lad. f., l. deetsember),
Jõulu kuu; roomlaste aja-arwami=
jes oli ta kümpes kuu.

Decentralisation, wt. centralisation.

Decius, kaks romlast, isa ja poeg,
kes 340 ja 295 e. Kr. jamnitlaste
sõja ajal end isamaa eest manala
jumalatele ohwerdasiwad.

De Gort, Franz (1834—78),
Bläämi luuletaja.

Dehjuhin, linn Permi kub., Soli=
kani kreisis, Kama jõe ääres,
3,500 el

Deduction (Lad. f., l. deduktšion),
ainustus. D. on jeejugune tõen=
dusemis, mille järele meie üle=
üldisest tõest wõi walest ise=
äraralist tõtt wõi walet järeldame.
Deductionis algab meie mõtlemine
tõige kõrgemate aimetega püäle,
seab alamad nende alla ja otjustab,
et see, mis ülema kohta maksab, ka
alama kohta õige on. Näit. teades,
et kõik inimejed surelitud on, järe=
dan ma, et ma ise ka surelit olen.

De facto (Lad. f.) tõe-asjade jä=
rel; tõesti.

Defekt, (Lad. f.) puuduw, puudus.

Defenšion (Lad. f.), kaitsmine.

Defenšiwiline, kaitses; d.-leping,
kaitses=leping.

Defensor, kaitsja.

Deficit (Lad. f., l. defitšit) „puu=
dub“, puuduw osa, iseäranis jee=
summa, mille wõrra riigi wäljami=
nefud riigi fissjetulefuteest juuremad
on.

Definition (Lad. f., l. definitsion),
selgitus, j. o. aime ehk mõiste seletus
jõnade abil. D=d. on oma loomu
poolest kahejuguised: a) sõnasegi=
tused ja b) asjasegitused.

Hariduse sõnaraamatu

otstarbe on tähestikulises korras kõigist maailma teaduse-harudest õpetust pakkuda, nagu: ajalooist, arstiteadusest, kasvatusteadusest, kirjanduse-ajalooist, kunstist, kunstide-ajalooist, iluteadusest (aesthetikast), kaubandusteadusest, lahususteadusest, loodusteadusest, maadeteadusest (geografiast), maateadusest (geologias), muinasteadusest, matemaatikast, muusikast, mõttetarkusest, põllutõõteadusest, rahwa-majandusteadusest, sõjateadusest, täheteadusest, usuteadusest, viisikast, õigusteadusest jne. jne.

Raamatu sifu seletusest on umbes **500 pilti, 50 mitmewärwulist maade-kaarti, Weneriigi kubermangude-kaardid ning täielik, mitmewärwiline Eestlaste maa ja Wenemaa kaart** ja tähtsamate kodumaa-linnade plaanid.

Raamat ilmub umbes **25 wihus**; iga wiht on 64 weergu (2 poogu.) suur.

Hind iga wihu eest **25 kop.**

Etetellijad, kes raha ära makswad, saawad terve raamatu 350 kopika, posti kaudu 4 rbl. eest.

Etetellimistega palutakse rutata, sest et raamatu hind edaspidi hästi kallimaks saab tõstatud.

Lootes, et Eesti rahwas sellest tähtsast kirjanduselisest toodest rohkesti osa wõtab, jääb

Austusega

P. Schmidt'i

raamatukaupl. Tartus, Kaubahoowis nr. 3.

Tellimise aadress: Книжный магазинъ П. Шмидта, Юрьевъ, Лифл.

P. SCHMIDT'I

raamatukaupluse kulul on ilmunud:

Uleüldine ajalugu.

Wana-, kesk-, uus- ja kõige uuem aeg.

Kirjutanud

Dr. hist. K. O. Lindequilt.

Raamat on 21. vihul, suurel kaustas, mitmesaja pildiga kaunistatud. Iga viht on 64 lehel. suur.

Et seda raamatut igauhele kätte saadawaks teha, on hind hästi odawa määratud, ja maksab iga viht ainult 25 kop. — Kõidetult on raamat kahes osas: I. osa: wana- ja kesk-aeg; II. osa: uus- ja kõige uuem-aeg. Hind kõidetult kahe osa eest lihtkoites 6 rubl., ilukoitel 7 rubl.

Ajalugu on kõige rikkam õpetuse-hallitus ja huvitavam teadus, mis näitab, kuidas inimesejuo haridus on alanud ja kuidas rahwad aastatuhandate jookul hariduse teel on edenenud. Pääle riikliste olude jutustab eelolew ajalugu ka sellest, kuidas teadus, kunst, ühistonna-elu, käsitöö ja kaubandus loid-kooralt ifta kõrgemale järjele on tõusnud.

Eelolewas ajaloois on ka Eesti ja Soome sugurahwa ajalugu laiemalt kirjeldatud.

Näidisel ülitähtsal ajalärgul, mil meie rahwa elu ja olu wiimaste Wene riigi sündmuste tõttu wägewasti on muutunud, on ajaloo tundmine igauhele wäga tarwilik asi. Seis ajalugu jutustab meie riigi- (politika) ja ühiselu- (sotsial) olude arenemisest ja jälgitab meie filmi olewikust arusaamisest, tulewikule ettevalmistamisest. Sellepärast peab igaüks, kes awalistes asjades kaasa tahab kõnelda, tingimata ajaloo-käitu tundma. — Suur kirjamees Schiller nimetab ajaluga „maailma kohtumõistjaks“. — Pääle selle on aga ajalugu terwele inimesejuole seda, mis ütsikule inimesele tema elutäigul suure waewaga kogutud eluõpetused on, j. o. elukoal. Opi-tagu siis a j a l u g u t u n d m a! Selleks on nüüd täielise üleüldise ajaloo ilmumise läbi ka Eesti keelesti wõimalus.

Kes raamatu hinna rahas eht märkides sisse saadab, sellele saadetakse raamat kätte.

Tellimise aadress: П. Шмидтъ, Юрьевъ, Лифл. губ.
Kaubahoow nr. 3.

Ed. Bergmann, Tartus.